

Jókai

Írta:
Dr. Nagy Sándor

*Jubileumi kiadás
az író születésének 100. évfordulója alkalmából*

Brassói Lapok könyvostálya kiadása 1925

Nyomtatta a Brassói Lapok könyvnyomdája, Brassóban.

I.
Életrajza

Jókai alakja sok tekintetben hasonlít ideális hősei jelleméhez, élete pedig legszebb regénye, melyet nem tollával, hanem tetteivel irt meg. Miként hőseit, őt is mindig eszményi célok hevítették: tollával és ékesszólásával magyar fajtát és az emberiséget, a felvilágosodást és a haladást szolgálta. Miként regényeinek, az ő életének is megvannak a maga ragyogó részletei, érdekfeszítő fordulatai, melyek tanúsítják, hogy nemcsak mint író, hanem mint ember is kiváló volt. A munka, melyet életén át végzett, méreteiben emberfölötti, értékében felbecsülhetetlen. Működése egy egész írónemzedékével, költészete egy egész irodalommal ér fel. Élete szép volt. „Ha ma elhagynám a földi világot, — írja hetven éves korában — csak azt tudnám referálni annak a másik világ népének, hogy ez az elhagyott nagyon szép volt.” Ő maga boldog, mert megérte mindannak teljes diadalát, amiért egész életén át küzdött.

Életének regénye négy részre osztható. Első a költői előkészület és fejlődés szakasza, életének legváltozatosabb s legszínesebb korszaka. Határa a magyar szabadságharc, mely miként nemzetének, úgy az ő életének is új irányt szab. Ebbe esik írói fellépése, Petőfivel való barátsága s Laborfalvi Rózával való házassága. A második az írói feltörekvés s vele kapcsolatban a magyar nemzet ébresztésének kora, nagyszabású korregények alkotásának ideje, mely az 1867. évi kiegyezéssel zárul. A harmadik a révbe ért író és ember korszaka, legérettebb alkotásainak ideje. Természetes határa: írói működésének ötvenéves fordulója, a legnagyobb szabású magyar irodalmi ünnep. Utolsó az aggkor, mely ha írói működésén kevésbé, magánéletében mégis éreztette hatását.

Született 1825. február 18-án Komáromban, előkelő középnemesi családból. Atyja ásvai Jókay József, anyja Pulay Mária. Úgy atyai, mint anyai részről azon társadalmi osztály sarjadéka, mely hosszú évszázadokon át a magyar nemzet fönntartó elemét képezte s a főúri rend elidegenedése óta a magyarság politikai, társadalmi és irodalmi vezetőit adta. A Jókay-család őse, Sámuel, 1668-ban kapta nemességét I. Lipót magyar királytól. Érdeme, melyet a címerrajz is megörökített, kész regénytárgy, csoda, hogy a költő-utód ki nem dolgozta. Jókay Sámuel zászlótartó volt Esztergom várában. Midőn a törökök ostromolták, észrevette, hogy a spanyol tüzerek, az ozmánoktól megvesztegetve, szándékosan roszszul lönek. Maga lépett az ágyúhoz, célba vette a vezér sátorát s úgy odatalált a golyóval, hogy a vezér karját sodorta el. A család fészke Ógyallán volt s csak József, a költő atyja költözött el onnan. Nem akarta az ősi gazdálkodó életmódot folytatni, nem is nagyon értett hozzá, jogot tanult, ügyvéd lett s mint ilyen, a megyei székhelyre, Komáromba telepedett.

Jókay József sok tekintetben kiváló ember volt. Egyszerű, szelíd, vallásos kedélyű, azonfelül művészi hajlamú. Kedvelte az irodalmat s az olvasott költemények szebbjeivel köteteket irt tele. Alkalmilag maga is verselt; azonfelül szerette az éneket, zenét, rajzot. Kéz-háti könyveit érdekesen illusztrálta.

Mint felkelő hadnagy résztvett az 1809-iki győri ütközetben s táborigazgatóként naplót vezetett.

Tőle örökölte a költő ábrándos képzeletét, szelíd lelkületét s írói hajlamát.

1812-ben vette nőül Pulay Máriát, Pulay Dávid banai földbirtokos leányát. A Pulay-család erős kuruc nemzetség volt; egyik őse, Pulay János Í. Rákóczi Ferencnek, a nagy magyar szabdsághősnek volt kedvelt titkára és diplomatája. Jókayné önálló, eleven, határozott, szókimondó, víg kedélyű nő volt. Tőle örökölte a költő kiváló humorát.

A Jókay-család a legtekintélyesebbek közé tarto-

zott Komáromban és Jókay Józsefet utóbb városi tisztviselőnek, árvagyámnak választották. Boldog házasságukból öt gyermek származott. Az ötödik volt Móric, a család dédelgetett kedvence.

Félnék és gyámoltalan gyermek volt, alig mert az uccára menni. Pajtásai nem igen voltak, inkább magában szeretett játszani. „Mindenféle borzalmas eszmén úgy el tudtam gondolkodni, — mondja — óráig üldögéltem magamban, háborogva, az én szederfám alatt ... Ott rajzolgattam mindenféle csodálatos szörnyeket egy palatáblára s komponáltam magamban rémséges históriákat a szörnyetegek mellé.”

Költői tehetsége korán nyilatkozott, Hét éves korában atyját és tanítóját maga készítette verses köszöntökkel lepte meg. Kilenc éves korában verset irt egy szegény komáromi futóbolondra s egy talányt, melyeket Tóth Lőrinc, a komáromi származású író a *Regélő* és *Társalkodó* című pesti lapokban közölt. De verseinél nagyobb jövőt ígértek rajzai, állatokról s később emberekről is.

Komáromban végezte az algimnáziumi tanfolyamból a grammatikai osztályokat kitűnő eredménnyel, tanárai és szülei teljes meglegedésére (1832—35). A két mondattani osztályt Pozsonyban végezte német szón, mint cseregyermek Zsigmondy Sámuel ev. liceumi tanárnál (1835—37).

Pozsonyból hazajövet atyját súlyos betegen találta s még azon év őszén el is veszítette. A nagy csapás beteggé tette s csak jóságos Eszter néniének önfeláldozó ápolása mentette meg.

A szónoklati és költészeti osztályokat (1837—40) ismét szülővárosában, Komáromban járta. Vezetője volt Vály Ferenc tanár, később Eszter néniének férje. Minden reggel öt órakor meg kellett jelenni Vály tanár dolgozószobájában s ezt úgy megszokta, hogy egész életén át korán kelt s reggel 10 órára minden írnivalót át elvégezte. Tőle tanult eg angolul, franciául s olaszul.

Tanára a diáktársaságokba is igyekezett bevonni, de ő nem tudta magát egészen átengedni a gyermekkor örö-

meinek. Kivételes lénynek érezte magát. „Őszintesége fölé, mondja Mikszáth Kálmán, egy takaró borult, egy szerep, a csodagyerek szerepe s ez a szerep lassan a természetévé vált.”

A felnőttek társaságába Eszter nénje vitte. Vonzó jelenség volt tiszta tekintetű kék szemével, gazdag fűrtökkel körített finom arcával, előkelő mozdulataival, kifogástalan magatartásával, udvarias beszédével.

Mivel Komáromban csak algimnázium volt, felső tanulmányait idegen helyen kellett folytatnia. Anyja Pápara küldte, hol a fizikai osztályt végezte. Kitűnő tanárai voltak, kiknek előadásait nem kénytelenségből hallgatták, hanem „a tudásvágytól hevített ifjú szív vonzódásával”. Törekvő tanuló társai voltak: Kerkápoly Károly, később pénzügyminiszter, Kozma Sándor, utóbb főügyész, Orlai Petrich Soma festő s valamennyi között a legkiválóbb: Petőfi Sándor. Pápán kezdett melegebben barátkozni, miben része volt a szülei háztól való elszakadásának is s tevékeny részt vett a főiskolai Képzőtársaság működésében. Költeményeket szavalt, elbeszéléseket írt s az évfáradó örömnépen *Tűz és víz* című novellájával egy arany jutalmat nyert. De még azt hitte, hogy festő lesz; éppoly nem volt tisztában a tehetségével, mint Petőfi, ki vizont a színi pálya dicsőségéről ábrándozott.

Minthogy a pápai levegő nem jó hatással volt egészségére s képzelt betegség is gyötörte, anyja a következő két évre Kecskemétre küldötte. E színmagyar alföldi város testére-lelkére egyaránt üdvösen hatott. Nemcsak iskolai feladatait végezte kitűnően, hanem az ifjúság önképző munkájában is derekas részt vett. Az volt a szokás, hogy aki mit tudott, arra a többit megtanította. Ő volt a rajztanár. Az iskolán kívül a társadalmi életben is szerepelt. Színelőadásokat rendezett, festeni tanított, kézirati lapot szerkesztett. Itt írta 18 éves korában akadémiai pályázatra *Zsidó fin* című drámáját. Mivel a művet idegen kézzel kellett leírni, Petőfivel tisztáztatta le, ki mint vándorszínész éppen Kecskeméten tartózkodott: A dráma, bár jutalmat nem nyert, figyelmet

ébresztett, dicséretet nyert, sőt az öt bíráló közül a legtekintélyesebbek, Vörösmarty és Bajza a 100 aranyra is méltónak ítélték.

Jogi tanulmányainak befejeztével joggyakorlatra ment Asztalos István komáromi ügyvédhez, kinek leányát Etelkát eszményi szerelemmel megszerette, de akitől a mostoha körülmények ridegen elszakították. 1845 tavaszán Pestre ment Molnár József ügyvédhez; 1846-ban letette az ügyvédi vizsgát, oklevelet nyert, pert vállalt, melyet meg is nyert, de az akkori szokás szerint neki kellett volna alperesét végrehajtani, amit nem tett meg. Ügyvédi pályáját ezen első és utolsó perével befejezte s keble sugalmát követve az írói pályára lépett.

Az írói körökbe Petőfi vezette be. *Nepean sziget* című elbeszélése az *Életképek-ben* nagy feltűnést keltett; 19 éves korában irt regénye, a *Hétköznapiak* határozott sikert aratott. 1846 elején költözött végleg Pestre. Először Szigligeti Edénél, a jeles színműírónál lakott, majd másfél év múlva Petőfiékhez költözött. Petőfi úgy szerette, mint egyik barátját sem. „Mit én Jókai iránt érzek, az igazság szerint nem is barátság, nem is testvéri szeretet, hanem tán e kettőnek keveréke” úgymond. Két költeményt irt hozzá. Minden irodalmi és politikai tervébe beavatta, segítő társának vette.

Együtt érlelték meg a Tízek társaságának eszméjét, melynek célja volt egyfelől az írókat a kiadóktól függetleníteni, másfelől nagyobb irodalmi alkotásokat elősegíteni, végül a népnyelvet az irodalomba bevinni, a nemzeti sajtóságot kifejtetni s a költészetbe bevonni. Gonddal választották ki a tíz író, kik az egyesülés eszméjét képviselték, kötelezték egymást, hogy egy évig a meglevő lapokba nem írnak, hanem erejüket saját folyóiratuknak, a megindítandó *Pesti Füzetek-nek* nagyobb irodalmi alkotásoknak szentelik. Az egyesülés ugyan nem sikerült az irodalmi élet fejletlensége s a politikai hatóság akadékoskodása folytán, de a mozgalom az írói önérzetet hathatósan emelte.

Jókai 1847 második felétől az *Életképek* szerkesz-

tője lett, melyet részint saját munkásságával, részint kitűnő munkatársaival igen magas színvonalra emelt. Ez alkalomból az örökké tevékeny Petőfi újabb irodalmi egyesülést gondolt ki, a népies irodalmi triumvirátus eszméjét Arannyal és Tompával, kik kizárólag az *Életképekébe* dolgoztak volna, hogy az új népies-nemzeti irányt teljes határozottsággal érvényesítsék.

Együtt voltak hősei a magyar szabadság hajnalhasadásának, az első március tizenötödikének. Jókai szerkesztette a tizenkét ponthoz a proklamációt s míg Petőfi a *Nemzeti dal-t* szavalta, ő a tizenkét pontot olvasta fel, melyek március tizenötödikének örök emlékei s a felszabadított sajtó első termékei. Petőfi és Jókai voltak a lelkesedő, tettekre kész magyar ifjúság eszményi lelkű képviselői, a szabadsajtó és a tizenkét pont által a nemzet felszabadítói. „Reggeltől estig tartó fényes álom volt ez az egész nap, folytonos gyönyör, mely olyan édes, hogy szinte fáj,” mondja a költő.

De az ő életére nem a nagy nap dicsőséges ténye, hanem a befejező színi előadás volt döntő jelentőségű. A műsorra tűzött *Bánk bán* helyett az ifjúság csinált programot, melynek végén Jókai is beszélt a néphez. Akkor találkozott a legünnepeltebb magyar színésznők egyikével, Laborfalvi Rózával, ki saját nemzeti színű karkardját tűzte a mellére. A pillanatra összevillant szemek örökre egymásnak jegyezték őket. „Őszintén megszerettük egymást, mondja Jókai, úgy, ahogy csak két tiszta lélek egybeolvadhat: mindegyikünk megtalálta a másikban saját lelkének kiegészítő felét.”

Azonban szerelme nagy áldozatokat kívánt: Petőfi barátságának s édesanyja szeretetének feláldozását. Petőfi Jókai házasságának a leghatározottabb ellenzője volt, mennyasszonyát több tekintetben nem tartotta hozzávalónak. Mindent elkövetett, hogy egybekelésüket meggátolja. Utoljára Pestre hívta Jókainak beteg, csonttörésben szenvedő anyját, ki puritán gondolkozásában szintén ellenezte fia művészházasságát. De a költő a jó barát és édes anyja ellenére is követte szíve választását.

Szökve, egy pestvidéki kis faluban esküdtek meg, a harangozó és egyházfí voltak a násznagyaik. „És az anő, akit mindenki el akart tőlem szakítani, még erőszakkal is, — mondja az író, — lett az én sorsomnak intézője, hűséges szerető társam, halálból, bujdosásból megszabadítom, dicsőségemnek osztályosa, büszkeségem.”

Jókai és Petőfi szakítására csak ürügy kellett; azt is megtalálták. „A barátság csak érzelem, de a szerelem szenvedély: azok ne keljenek egymással tusára, mert az első vérzik el.” Petőfi megbeszélés ellenére, barátja távollétében kiadta *Vörösmartyhoz* intézett támadó költeményét közös lapjukban, az *Életképek-ben*, melyet Jókai egy szerkesztői nyilatkozatban helytelenített. Petőfi kíméletlen hangon válaszolt s a szerkesztést és barátságot örökre felmondta. Többet nem találkoztak, csak később, egyetlen egyszer, egy lakomán, melyen Jókai azokat a szabadsághősöket köszöntötte fel, akik ezután fognak meghalni. Petőfi, halálsejtelemtől elfogva, hozzálépett s megköszönte, hogy érte is ivott.

Azonban a szabadságháború dühöngő viharában szerelmi mámor, baráti perpatvar egyaránt elnémult. Jókai a nagy nemzeti küzdelemből mint népszónok és hírlapíró vette ki a részét. Egyik kísérője volt Kossuthnak, midőn az Cegléden kezdve sorba járta a magyar Alföld nagy városait felkelésre buzdítva. Ő nyerte azt a regényes megbízatást, hogy Rózsa Sándornak, a bűnbánó betyárnak bocsánatot vigyen. 1848 októberében Bécsbe küldték követnek, hogy a felkelőket segítségre szólítsa.

1849-ben követte a kormányt Debrecenbe, hol előbb a hivatalos *Közlöny-t* szerkesztette, majd az úgynevezett békepárt lapját az *Esti Lapok-at* indította meg. Erős, késhegyre menő küzdelme volt Madarász László rendőrminiszterrel, ki mint a legszélsőbb irányzat híve, mindenáron az árulás bélyegét akarta reásütni. A halálos versenyben Jókai maradt felül. Ellenségére becstelenséget bizonyított, mire az Amerikába szökött.

Mihelyt lehetett, visszatért Pestre, mint a *Pesti Hírlap* szerkesztője. Átéltte Pest bombáztatását. De a fel-

hők mind sűrűbben tornyosultak a magyar szabadság egén; a nemzeti kormány mind jobban vesztette lába alól a talajt. Jókai követte a kormányt Szegedre, majd Aradra. A világosi katasztrófa után Rákóczi János, Kossuth titkára mentette meg, ki kocsisnak öltözve s Jókait utasnak véve föl, vakmerően áthajtatott az orosz táboron. Gyulán találta feleségét, ki Tardonára vitte, a borsodmegyei Bükkhegység egy rejtett falujába. Itt ötöd-fél hónapig lappangott, mert az ő neve is ama 32 íróé között volt, kiket a vészbizottság halálra ítélt. Végre nejének sikerült egy Klapka-féle üres komáromi menedéklevelet szerezni, melybe beíratta nevét, mint Klapka által kinevezett honvédtisztét. Kovács János álnév alatt tért vissza Pestre, hol még jó ideig rejtőzött s Sajó álnév alatt írt.

Ezzel végződik Jókai életének első szakasza: legváltozatosabb és legregényesebb korszaka. Egy fényes életpályának sokat ígérő kezdete. Már első fellépésétől kezdve eszményi célok hevítették. Az irodalomban a magyar nemzeti eszme diadalát készítette elő, midőn célul tűzte a „magyar nép nyelvét irodalmi értékre emelni; irányban és eszmejárásban követni a nemzeti sajtásokot.” Ezt szolgálta a politikában, de minden túlzástól menten, midőn Petőfivel együtt tetteleg felszabadította a láncra vert sajtót s a tizenkét ponttal a szabadelvű megújhodást elősegítette. A magyar nemzet ügyét szolgálta a szabadságharc alatt tollal és tettel. Eszményi cél vezette családi tűzhelyének megalapításában, midőn édesanyja, családja, az egész világ ellenére azt vezette ol-tár elé, kit szíve kijelölt.

Azonban mindaz, amiért oly hévvel küzdött, a balvégzet folytán porba omlott. Hazája szabadsága Világosnál elbukott. „Az óriás elesett, porrá lett, atomjait szerte szórta a szél.” Az imént még oly pezsgő élet megszűnt. Az irodalom elnémult. S mint ember, házassága miatt családjával meghasonolva, életpálya nélkül, senki, vagy még annál is kevesebb, mert a felesége kegyelméből élt. Valóban szépen neki lendülő pályája rövid idő alatt a legmélyebb pontra szállt alá.

Azonban nemes becsvágya, munkakedve s tehetségének titáni ösereje hamar a magasba emelték. Életének második szakaszát úgy a magán, mint az írói és politikai életben a legnemesebb értelemben vett feltörekvés jellemzi.

Elégedett családi életet élt nejével, Laborfalvi Rózával, ki szorongattatása napjaiban erős lelki támaszá-
nak, valódi őrangyalának bizonyult. Neje 1859-ig a színi pályán is tovább működött. Elsőrendű drámai művésznő volt, ki Macbeth nejét, Kleopátrát, Volumniát s Bánkbanban Gertrudot játszotta. Kitűnt még a kedélyes anya szerepkörében is. Férje jellemzése szerint: „Szobor-
termet, klasszikus szépségű arc, csodálatosan beszélő nagy szemekkel; hangja mély, lágy és erőteljes, minden indulatkifejezésre képes.” A magyar nyelvet a magyar nők között a legszebben beszélte s gyönyörűen szavalt is. Ő volt író férjének munkára ösztönzője, ihletője. Nemcsak drámai munkák írására inspirálta, melyek főszerepeit sokszor ő alakította, hanem regényekre is. A kész munkára véleményt mondott: szava az író előtt orákulum volt.

Jókainé deréksége a szigorú anyát is hamar kien-
gesztelte s a korábbi bensőséges viszony a Jókai-család tagjai között hamar helyreállt. Sajnos, az anya nem sokáig örvendhetett fia egyre fokozódó irodalmi dicsőségének, mert 1856-ban meghalt.

Jókai 38 évig élt nejével háborítatlan családi életet. Neje utóbb elzsémbesedett s visszavonultan éltek, de ha Jókai költői munkásságának imponáló eredményét tekintjük, meg kell állapítanunk, hogy neje hatása mindvégig kiválóan jótékony volt. „Hogy mi befolyást gyakorolt — úgymond az író — egész irodalmi működésem irányzatára, arról műveimnek egész sorozata beszél. Ami láng van bennük, az az ő szikrájánál gyúlt meg. Egy írónak a kedély az, ami az eső és napsugár a kertésznek: mesterség, üvegház pótolja mindkettőt; de a zamatot csak amaz adja meg. S ezt a kedélyt köszönhetem az asszonynak.”

Jókai mesésen munkabíró volt. Rendszerint hajnalban kelt, reggel tíz óráig dolgozott s egyhuzamban megírt egy nyomtatott ivre valót, de néha többet is. Azután jöttek a nobile officiumok. Szórakozásból kertészkedett; rajzolt és festett s a műfaragásban és esztergályozásban is kitűnt. A túlfeszített munka ritkán viselte meg. Egyszer 33 éves korában vért hányt, mellbetegnek, s már-már elveszettnek látszott. Egy sajátos kúrával gyógyult meg. Három barátja társaságában lóháton bejárta Erdély havasait; szabad ég alatt hált, szalonnát evett s rá törkölypálinkát ivott. Tökéletesen meggyógyult.

Állandóan Pesten lakott, hol két ízben volt háztulajdonos. De volt egy igen kedvelt nyári tartózkodó helye: svábhegyi villája. A *Magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán* regényeinek tiszteletdíjából a Svábhegyen több holdas pusztát vásárolt, melyet páratlan szorgalmával és ügyességével valódi paradicsommá varázsolt. Itt írta művei legkiválóbbjait szép zöld fái alatt. „Ti tudjátok — mondja róluk, mennyit suttoztatok nekem; mennyi gondolatot hullattatok alá virágaitokkal. Hányszor kerestem nálatok eszmét, felüdülést? Mennyi álmot, ábrándot árnyékolatok be? Egész világ üldözése elől hogy rejtettek el? A szívnek nehéz háborgásait hogy csendesítettétek el? A szabad természet volt az én sokat Írásomnak legfőbb és legmélyebb titka.”

Később Balatonfüreden is építtetett egy nyaralót s több nyarat e kies balatoni fürdőtelepen töltött.

Művei közül a szabadságharc után először *Forradalmi és Csataképei* jelentek meg és a *Bujdosó naplója*. Minthogy a cenzúra miatt az egészen közelmúlt rajzát el kellett hagynia, megírta *Erdély aranykora* s *Törökvilág Magyarországon* című történeti regényeit. 1853-ban jelent meg az *Egy magyar nábob* s a következő évben *Kárpáthy Zoltán*. Nevezetesebb dátumok még regényírói munkásságában: 1860-ban a *Szegény gazdagok*; 1862-ben a *Politikai divatok*; 1863-ban az *Új földesúr*; 1865-ben a *Mire megvénülünk*. Emellett számos novellagyűjteménye.

Nemcsak regények, hanem lapok és folyóiratok után is kereste a kapcsolatot a közönséggel. Amíg saját neve alatt nem indíthatott lapot, buzgón támogatta a meginduló szépirodalmi lapokat. Így Vahot Imre *Reményét* (1851), gr. Festetich Leó *Déli dbokat*; Pákh Albert *Vasárnapi Újság-ot* (1854), melynek megalapításában s az elején szerkesztésében is tevékeny részt vett. 1856-ban megindította a *Nagy Tükör* című füzetes vállalatát, 1858-ban pedig az első magyar humorisztikus élclapot, az *Üstökös-t*

A napilap szerkesztéséből is kivette a részét: 1862-től szerkesztette a *Magyar Sajtó-t*; 1863-ban megindította a Tisza-párt közlönyéül a *Hont*.

Mihelyt lehetett, közvetlen részt vett a politikában, melyre magyaros természetéből folyólag legyőzhetetlen hajlama volt. Míg az irodalomban Kakas Márton, Tallérosy Zebulon s a politikus csizmadia jóízű, s egész Magyarországon népszerű alakjainak álarcában fejezte ki talpraesett megjegyzéseit a politikáról; a közélet fórumán az országgyűlésen, élőszóval is elmondta, politikai meggyőződését. A magyar alkotmányos élet csalóka de rengésekor, 1861-ben a siklósi kerület képviselője lett s mint ilyen, Deák Ferencsel szemben a határozati párt-hoz csatlakozott.

A politikáért egyszer fogságot is szenvedett. Lapjában a *Hon*-ban gr. Zichy Nándor *Alapkérdéseink* címmel erélyes hangú vezércikket közölt, melyért író és szerkesztőt katonai törvényszék elé állították. Jókai hosszú német beszédben védte magát. A vádló csak három havi fogságot indítványozott, de a törvényszék, védő beszédét súlyosbító körülménynek véve, egy évi vasban tölendő börtönre, nemessége és biztosítéka elvesztésére ítélte. De az ördög már nem volt olyan fekete, mint amilyenek festették. A fogság inkább pihenő lett. Egy hó múlva királyi kegyelemmel visszanyerte szabadságát.

Ő kezdeményezte a magyar öltözet viselését 1860-ban, mint „eleven tiltakozást az elnemzetietlenítés ellen.” Ami után életének e korszakában mint író, politi-

kus és ember küzdött, mind elérte. Mint író, nagy alkotásaival ébren tartotta és erősítette a magyar nemzeti eszmét; erősítette a magyar faj- és hazaszeretetet; az ősi alkotmányhoz, a nemzeti sajtóságokhoz, a szabadelvű, haladó eszmékhez való ragaszkodást; mint politikus lelki örömmel vette az uralkodó és magyar nemzet kibékülését s egy békés jövő felvirradását; mint ember írói munkásságával kivívta magának a hasonlíthatatlan' tekintélyt, tiszteletet és anyagi függetlenséget.

Életének harmadik korszakát a révbe érés, a megállapodottság jellemzi. írói tulajdonságai végleg kialakultak; játszi könnyedséggel alkotja legérettebb műveit: mint politikus barátjának, Tisza Kálmánnak kormányrajutásával politikai ideálját is teljesen megvalósulva látta.

E korszakban irt regényei részint társadalmiak, részint történetiek. Hogy a főbbeket említsük: 1868-ban jelent meg a: *Szerelem bolondjai* című regénye. 1869-ben a: *Köszívű ember fiai*. 1870-ben a: *Fekete gyémántok*. 1871: *Eppur si muove, És mégis mozoga föld*. 1872: az *Arany ember*. 1875: *Enyém, tied, övé. Az élet komédiásai*. 1877: *A névtelen vár. Egy az Isten*. 1879: *Rab Ráby*. 1881: *Akik kétszer halnak meg*. 1884: *Szeretve mind a vérpadig*. 1885: *A lőcsei fehér asszony. A cigánybáró*. 1889: *A lélekidomár*. 1890: *Nincsen ördög. A tengerszemű hölgy*. 1892: *A sárga rózsa*.

Az író mellett állandóan munkált benne a politikus, is. Az 1867. kiegyezés óta a magyar parlamentnek állandóan tagja volt. A politikában is megtalálta azt a csillagot, kit teljes bizalommal, odaadással követhetett. Egyik leghívebb embere volt Tisza Kálmánnak. Míg pártvezére az ellenzéken volt, gyakran beszélt. Előadása társalgásszerű, elmésséggel fűszerezett, igen megnyerő hatású volt. Mikor pártja a hatalomra került, buzgalma lankadt. A Házba főképp a folyosó kedvéért járt, hol mindig szedett fel valamit: jellemző esetet, jóízű adomát, novella vagy regénytárgyat. A szabadelvű klubban híres négyes tarokkpartiját játszotta. Állandó kerülete

nem volt; képviselője volt Budapest-Terézvárosnak, Józsefvárosnak; Dárdának, Erzsébetvárosnak, Ilyefalvának, Kassának és Oravicának. Politikai pályáját 1897-től mint főrendiházi tag fejezte be.

A magyar királyi udvarban is kedveli személy lett. Erzsébet királynénak kedvelt írója volt, ki egy udvari estélyen be is mutattatta magának. Megígértette vele, hogy legközelebbi regényét személyesen fogja bemutatni. Ezt meg is tette. Ez alkalommal a királyné egy óráig beszélgetett vele s kis leányát Valériát az ölébe ültette.

JÓKAI GYERMEKKORI LAKÓHÁZA KOMÁROMBAN

Rudolf magyar trónörökösrel 1885-től jutott közelebbi érintkezésbe, sőt barátságba, midőn a szép reményekre jogosító királyfi az *Osztrák-Magyar monarchia Írásban és képből* című nagyszabású irodalmi vállalatát tervezte s a magyar rész szerkesztésével Jókait bizta meg. Ettől kezdve gyakran érintkeztek. A trónörökös váratlan halála nagyon lesújtotta s fájdalmas kegyeleté-

nek a tudományos Akadémiában tartott emlékbeszédében adott kifejezést.

1894-ben Kossuth Lajos ravatala fölött ő tartotta az emlékbeszédet s a magyar nemzet nagy halottját ő búcsúztatta el.

Ferenc József király irodalmi érdemeiért 1876-ban a Szent István rend kis keresztjével, 1896-ban pedig a „Pro litteris et artibus” írói és művészi éremmel tüntette ki.

Irodalmi kitüntetései szinte egymást érték. A Magyar tudós akadémia 1858-ban levelező, 1861-ben rendes, 1883-ban tiszteleti s 1892-ben igazgatótagjává választotta. Az 1860-ban újra feléledt Kisfaludy-társaság rendes tagjává választotta. 1876-ban az ő vezetése mellett alakult meg és működött a Petőfi-társaság. *Tengerszemű hölgy* című regénye 1890-ben, a *Sárgarózsa* 1894-ben az akadémiai Péczely jutalmat nyerte.

Szülőházát még életében emléktáblával jelölték meg; megünnepelték születésének 50-dik és 60-dik évfordulóját, de különös dísszel és fénnel, egész országra szólóan írói működésének 50 éves fordulóját.

A nagyszerű ünnepély 1894. január 6-án folyt le Budapesten, a Vigadó nagytermében. Üdvözlő beszédek mondtak a kormány, az Akadémia, a Kisfaludy-társaság, Budapest, a megyék és városok, a magyar hölgyek, a magyar ifjúság stb. nevében s számtalan küldöttség hozta el hódolati ajándékát a magyar gényes csodálatos kiválasztottjának. Az ünneplésben a magyar királytól kezdve a köz- és társadalmi élet minden nevezetes tényezője részt vett, küldöttségeiben a nemzeti társadalom minden osztálya és rétege képviseltette magát. Az ünnep hullámai Magyarország határain is tülhatottak; fejedelmi személyek tolmácsolták üdvözlőiket s küldték kitüntetésüket; külföldi nagy lapok méltatták az ünnepet.

Ez alkalomra létesítették összes műveinek egyöntetű nemzeti díszkiadását 100 kötetben, melynek jövedelméből a jubileum napján nemzeti ajándékul 100.000 forintot nyújtottak át neki.

E ragyogó fényességű irodalmi ünnep méltóan fejezte be életének a legboldogabb szakaszát.

Az utolsó korszak a kérlelhetetlen hanyatlás, az elmúlás időszaka. Mint írónak termékenysége még min-

*JÓKAI MÓR IFJÚKORI ARCKÉPE
(Saját rajza után 1849)*

dig kifogyhatatlan, irodalmi dicsősége érintetlen, de mint embernek a sors megtagadta a teljesen harmonikus véget.

JÜKAT MOW
(1842-1898)

Költői világa

melyben maga a költő élt s a közelmúltban, meddig kortársai emlékezete visszanyúlt. E kor külső és belső eseményekben gazdag volt, méltó a legnagyobb költői fantáziát is egy életen keresztül foglalkoztatni: belül Széchenyi, Kossuth és Deák kora, a magyar nemzetnek modern hőskora, kívül: a világ arcát átformáló napóleoni háborúk emlékei s a német-francia háború világraszóló eseményei, a költőileg értékesíthető anyagnak valóságos kincseshányái.

De az író képzeletét nem korlátozza saját kora. Visszaröpül a magyar múltba: II. József császár, Mária Terézia, II. Rákóczi Ferenc s a kuruc háborúk, az erdélyi fejedelmek, a török világ idejébe. Szívesen időzik a magyar őskorban, melynek képét nagy becsvággal és szeretettel igyekszik költőileg feltámasztani; majd túllépi a faji történet szűkebb határait, elkalandozik a mondai ókorba, a rómaiak, egyiptomiak idejébe, Óceániába, az elsülyedt világrészbe; majd a valóságosság korlátait tudatosan áthágva, a mesék tért és időt nem ismerő világába; sőt a jövő sötét függönyét látnoki szemmel egy percre fellebbentve, a jövő század fantasztikus álomvilágába.

E végtelen gazdagságú költői világ az ő fáradhatatlanul teremtő költői képzeletének a csoda-alkotása, melyet állandóan táplálnak gazdag benyomásai és élményei, olvasmányai és beható tanulmányai.

E tekintetben igen fontos adalékokat szolgáltat életrajza.

Már gyermekkorától olyan környezetben élt s oly helyeken fordult meg, melyek kiválóan alkalmasak voltak érdeklődését minden irányban felkelteni, korán nyilatkozó képzeletét foglalkoztatni s lelki világát költői anyaggal gazdagítani.

Szülővárosa, Komárom, mint kereskedelmi és katonai központ élénk és zajos életével, eseményeivel önkéntelenül is felkeltette érdeklődését s számos novellájának s az *Aranyember* és *Elátkozott család* című regényeinek tárgyait szolgáltatta.

Pozsony, hol német szón volt, mint a régi Magyar-szágnak koronázó fővárosa s országgyűléseinek színhelye, hova időnként a magyar fő- és köznemesség színe-java gyülekezett, szintén nem közönséges mértékben gyarapította szemléleteit, melyeket egyebek között az *Egy magyar nábobban* használt fel.

Kecskemét, hol tanulmányait befejezte, saját elismerése szerint legtöbbet lett arra, hogy író *legyen*. „Itt lett belőlem magyar író, úgymond, itt ismertem meg az igazi népéletet a maga kifogyhatatlan változatosságában; a néphumort, a puszták világát, egész írói működésemnek alaphangulatát itt sajátítottam el...”

Házigazdája, Gyenes Mihály, városi mérnök, gyakran elvitte Kecskemét határába parasztszekéren. „Elkóboroltunk a Tiszáig, a Szikra-csárdáig, a homokbuckákon keresztül a Fehértóig. Mindenütt új meg új népélettel találkoztam, a pusztákon, a karámokban, a tanyákon, a csárdában, a halásztanyán; megismertem a magyar fajt a maga őseredeti sajátságaiiban; összejöttem a pusztabírákkal, hadnagyokkal, akik betyárokat üldöznek, s a futóbetyárokkal, kik azokat kerülik, megismerkedtem a népnek észjárásával, fogalmaival, dalaival, közmondásaiival, kifogyhatatlan humorával; hallottam a népmeséket a bogrács tüze mellett, kukoricafosztásnál, a szüretelésnél. Láttam a híres bikaharcot, a pünkösdi király parádéját, a pusztai párbajokat... Ezek mind úgy megörökítve vannak emlékezetem kristály hártáján, mintha tegnap történtek volna”.

Pestre, a magyar irodalmi élet középpontjába kerülve fényes szellemi tehetségével csakhamar szellemi vezér, lapszerkesztő lett s mint ilyen utóbb is állandóan megtartotta az összeköttetést írókkal és közönséggel. Sokoldalú hajlamainak megfelelően különféle irányú: szépirodalmi, enciklopédikus, humorisztikus, népies és politikai lapokat szerkesztett s ez irányú tehetségeit mint szerkesztő, részint gyakorolta és fejlesztette, részint táplálta és gazdagította.

De nem csak mint irodalmi vezér állott központ-

jában a minden irányból összefolyó szellemi erőknek, hanem mint politikus is. Kora ifjúságától kezdve részt vett a politikában s egyik előkelő, ha nem is vezető, de nagyon számottevő tagja volt a magyar politikai életnek. A józan középútat azonban mindig megtartotta. Sohasem merült annyira bele a politikába, hogy az írói munkássága kárára esett volna, viszont annyira mindig foglalkozott vele, hogy tájékozó képességét frissen megtartotta.

Nála a politika ismerete írói működése teljességéhez tartozott. Tárgykörébe esett a magyar nemzet életének részletes és sokoldalú rajza; már pedig a magyar nemzetnél a politika az, melyben élete kicsúcsosodik; legjobb fiainak a politikai pálya az ambíciója és a végcélja. A magyar nemzet rajzának teljességéhez tartozott a magyar politika beható ismerete.

Nem utolsó költői erőforrás volt az íróra nézve a képviselőház folyosója, hol állandó vendég volt, s ahol mindig kedveskedtek neki ötlettel, adattal, tárggyal Magyarország minden részéről. Ha szakszerű felvilágosításra volt szüksége, itt kapta meg.

A korszak is, amelyben élt, kiválóan alkalmas volt írói nevelésére. Akkor élte a magyar nemzet második hőskorát. A nemzeti eszme hódító erővel érvényesül irodalomban, társadalomban és politikában, s megihlette, munkára serkentette a tehetségeket. A nemzeti eszme ereje megteremtette a legnagyobb politikusokat, költőket és írókat, kik a magyart felébresztették százados álmából, s titáni erővel emelték a művelt nemzetek színvonalára. Széchenyi, Kossuth és Deák korszakaira, a magyar nemzet történetének legfontosabb szakaszaira esik Jókai élete s az író e történeti korszakok egyik legkiválóbb szellemi tényezője volt.

„Gyermekkorom emlékei, úgymond, visszahatolnak a napóleoni világharcok korszakáig, melyben a magyar insurreció is szerepelt. Még én ismertem annak a kornak a szereplőit; a nyugalmazott huszárőrnagyoktól kezdve acopfos szenátorokig... azt az egész társadalmat, melyben a ruházataról meg lehetett ismerni mindenkit: ez a nemes,

ez a molnár, ez a takács, ez a szekeres gazda, ez a magyar, ez a német. Costume volt divat helyett”.

„Aztán megértem az ébredés, az újjáalakulás korszakát, ahol a lángelme harcolt a kőkemény valóság ellen; „Virrad, haladjunk!” jelszó alatt”.

„Es az arra következő szabadságharc is magával sodort, hol felemelt, hol letiport. Vezettem és vittem benne. Végigéltem egy nemzet újjászületését, a mesés harcokat, a kétségbeesett elbukást, a SZÍVÓS ellenállást...”

„Es most ismerem az új korszakot; új jelszavaival, tágult látkörével, felmagasztosult céljaival, reális eszközei-vei, ideáljainak megtartása mellett...”

„Egy ilyen mozgalmas életpálya mellett mennyi alakjával kellett, megismerkednem az egymást felváltó korszakoknak. Élők és halottak nekem modelt álltak: hívásomra most is előjönnek, változatosságban kifogyhatatlanok.”

Tágabb értelemben, támogatta az egész magyar közönség.

„Hogy tárgyaimból nem tudok kifogyni, abban segítségemre van, írja, maga a közönség. Ami csak jellemző adat, ötlet felmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jó barát... Magyarországon a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal . . .

„És akármerre járok az országban, jóakaróim (s mint regényírónak minden párt jóakaróm . . .) mindenütt elém hozzák azokat a hagyományokat, melyek vidékük-höz vannak kötve; a régiségbúvárok, történettudósok figyelmeztetnek a történelmi emlékek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazítanak rejtélyes, titokszerű eseményeknek . . . úgy, hogy mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem . . .”

Gyakori utakat is tett. Bejárta a régi Magyarországot nevezetesebb helyeit s a külföldön is többször megfordult.

1853-ban s 1876-ban Erdélyben utazott; 1874-ben Prágában és Berlinben; 1876-ban Felső-Olaszországban,

hogy *Egy az Isten* című regényéhez helyszíni tanulmányokat tegyen; 1879-ben a Vág völgyében; 1881-ben a Székelyföldön utazott.

Jókai képzeletét nagyban táplálta széleskörű olvasottsága, miről saját vallomásai s gazdag könyvtára tanúskodnak.

Nagy nyelvismerete számos irodalom kincstárát nyitotta meg előtte. Anyanyelvén kívül gyermekkorától beszélt a német, francia, angol és latin nyelvet. Szótár segítségével értette az olaszt, szlávot és görögöt.

Igen szép és értékes könyvtára volt. „Az én könyvtáram, írja, egyike a legbecsesebb gyűjteményeknek, amelyben minden nevezetes útleírás, néprajzi, természettudományi mű a legdíszesebb illusztrált kiadásban megtalálható s legbecsesebb köztük azok az egérrágta régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a múltak történetében s a széles nagy világban. Nincs olyan elrejtett völgye a földnek, olyan tájék, olyan vegetáció, melyet könyveimből ne ismernék ...”

Mint könyveiből s hivatkozásaiból megállapítható, különös hajlammal tanulmányozta a magyar történetet (ezt egy művészi formájú műben fel is dolgozta), a világtörténetet, a természetrajzot. A növényeket névszerint ismerte s igen szép csigagyűjteményt állított össze.

Míg költői pályája elején műveihez elég volt egy adat s a többi képzeletéből teremtette hozzá, később, különösen történeti regényeihez egész tanulmányokat végzett, miről idézett forrásművei is meggyőzően tanúskodnak.

Ily sok és változatos forrásból gyűjtötte össze azt a szellemi kincset, melyet munkáiban örökül hagyott.

Bámulatreméltó fantáziájának az a képessége, mellyel azt a rengeteg anyagot, melyet egy-egy nagyobb művéhez összehord, átfogja és megtartja. Ha képzeletének világa kigyúl s költői művet alkot, lelkivilágának nem is sejtett, rég elfeledettnek vélt elemei is megvilágosodnak, melyek az ihlet multával lassanként ismét a tudat alá kerülnek. (Egy év múlva úgy olvassa regényeit, mint

valami idegen munkát, nem tudja, mi van benne s kíváncsi rá, hogy regényhőse hogy fog kigázolni abból a hínárból, amibe belelovagolt.)

Páratlan az a titáni erő, amellyel külső benyomásait, olvasmányait, bármily nagy tömegűek is legyenek, szellemi tulajdonává teszi, saját lelkébe olvasztja. Nála igen nehéz kimutatni, mi a saját képzeletének alkotása s mi az idegen anyag. Minden, ami költői tolla alól kikerül, egyéniségének bélyegét hordja magán. Eredetiségében utánozhatatlan.

Végül: csodálatos képzeletének az a könnyed készsége, mellyel lelkivilágának elemeiből, kifogyhatatlan leleménnyel új meg új, költőibbnél-költőibb kombinációkat, meséket alkot. Nem fél olykor képzeletét egészen szabadjára röpíteni úttalan régiókba, szántszándékkal elhagyva a valóság talaját, hogy gyönyörködjék szabad csapongásaiban s élvezze a minden békától felszabadított költői alkotás gyönyörűségét.

Költői képzelete szárnyalásra, teremtő erőre, készségre a népek hitrege alkotó fantáziájával ér fel.

Jókai költői tehetsége bámulatos gyorsan fejlett ki.

Írói pályája kezdetén két hatalmas irodalmi áramlat sodrába került, melyek mindegyikéhez vonzotta tehetsége. Az egyik világirodalmi irányzat a romantika, mely Franciaországból kiindulva hódított s amely a költői fantáziát felszabadította a hagyományok nyúge alól. A másik magyar nemzeti: a minden téren erőre kapó magyar nemzeti eszme nyilatkozása az irodalomban, a népies áramlat, mely a népben és a népköltészetben kereste az irodalom legmagyarosabb s legzamatatosabb gazdagító elemeit.

E két irány hatása már első novelláiban, a *Nepean sziget-ben* és *Sonkolyi Gergely-ben* jelentkezik. Amaz a költő jellemzése szerint „excentrikus fantázia alkotása tulcsigázott életnézetekkel”, emez viszont „a való életből kikapott eredeti magyar kép”.

Mindkét irány ifjúi túlzásokban jelentkezik. Romantikus művei, a szabadságharc előtt, irodalmi előképeinek,

Victor Hugónak, Sue Jenőnek hatására túlfűtött, fiatalos fantáziának termékei, mely a végletekben tombol s keveset törődik a valószínűséggel. Viszont népies tárgyú darabjai inkább a burleszk komikum körében mozognak s szintén sok bennük a túlzás, torzítás.

A magyar szabadságharc korszaka, mely eseményben élményben, tapasztalatban évtizedekkel ért fel, az ifjú költőt tapasztalt férfiúvá érlelte, ki megismerte az emberek igazi arcát s az élet valódi képét. Elhagyta a túlzó fantázia beteges agyrémeit, törekedett az élet igazi alakjait megtalálni „s olyan nyelven írni, aminőn a nép beszél, legnagyobb sikernek tartva azt a palóc parasztnő mondását, hogy így ő is tudna írni”.

1853-ban jelent meg az *Egy magyar nábob* című regénye. E ragyogó szépségű mű már teljesen kifejlődve, jellemző vonásaiban kialakulva mutatja Jókai költői tehetségét. Ettől kezdve csodás termékenysége ellenére bámulatossá hosszú ideig megőrizte költői erejét, frissességét és színgazdagságát. Valójában sohasem írta ki magát. 1892-ben jelent meg a *Sárga rózsa*, melynek minden részlete a költő ereje teljességéről, szinte ifjú frissességéről tanúskodik. Csak élete legutolsó éveiben érzik művein az öregedés, a színek fakultak s az alkotó erő rugékonyságát a rutin pótolja. De öregkori munkáinak is meg van a maguk sajátos bája.

Jellemzők Jókai költői tárgyai.

Érdeklí egyfelől a nagyszerű, a rendkívüli, ami a köznapin felülemelkedik: az erkölcsi nagyság. Hőseiben a hazafiság, a szabadság, az emberszeretet, igazság, a társadalmi munka eszméje. Eseményekben a nagy, fel-emelő korszakok: a haladás, a hazaszeretet, alkotó munka eszméivel; ez erény fizikai és szellemi csodáttétei, a szerelem mindenható hatalma. S mindezeknek ellentétei: nagy gonosztevők, az erény ellenségei, a társadalom veszedelmei, nagy cselszövények, a gonoszság mesterművei, melyeken az erény diadalt ül, mert ellenség nélkül nincs győzelem, bűn nélkül nincs erény.

Azután érdeklí mindaz, ha egyszerű, ha minden-

napi is, melyben van valami, költőileg érdekes, jellemzőes, a rendestől eltérő, különös. Itt értékesíti gazdag élményeit, finom megfigyeléseit. Mivel oly időben élt, melyben az élet arca gyakran változott, változott feltételeiben, intézményeiben, szokásaiban, típusaiban: kitűnően értékesíthette régebbi, egyszerűbb benyomásait is, mert ezek is, a viszonyok gyökeres megváltozásával érdekesekké s így költőileg értékesekké váltak.

Végül érdekli a fonákság, a személyekben és tárgyokban sokszor benn rejlő ellenmondás, nevetségesség, melynek kiérzésére különös költői adománya van, egy szóval mindaz, amit a komikum fogalma alá szoktunk foglalni.

Költői tárgyainak határait tehát egyfelől a fenségesen rendkívüli, a kivételesen nagy, másfelől pedig a komikum képezi. E két véglet: a fenséges és nevetető között, Jókainál nem egy lépés, hanem egy hosszú sorozat van, mely költői anyagot bámulatos könnyedséggel kezel.

Hősei tehát két irányban helyezhetők el. A reális csoporton kiindulva egyfelől az eszmény felé, mely sorzat végén a Jókai-féle jellemző ideál, a szó szoros értelmében vett „hős” áll; másfelől a komikum felé, melynek végső megnyilatkozása a komikai torzkép, a figura.

Eseményei is egyrészükben a hőstett, a bravúr határáig, másrészben a komikai adoma vagy csiny határáig érnek.

Teremtő képzelete is ezen irányban működik. E hatalmas erejű fantázia, különösen ha a friss benyomások eleven hatása nem korlátozza, a valóságos határait felemeli, a való adatait nagyítja, a tárgyak természetes színeit elmosza s újakra, ragyogóbbakra festi s a tárgyat az eszmény régióiba emelni igyekeznek. Másfelől pedig a jellemzetes, valóságos vonásokat kiélezi, túlozza s komikaivá idomítja.

Azonban java műveiben költői képzeletének féktelen erejét jótékonyan mérsékli kitűnő megfigyelő képessége. Amit lát, amit hall, vagy átél, az mind a

valóság erejével, elevenségével, s természetes színeivel vésődik emlékezetébe s mind a valóság illúziójával is tudja költőileg visszaadni.

Csak ott, hol való benyomásai, közvetlen élményei hiányoznak, midőn tárgyait nem saját korából, hanem a messze múltból, távolabb helyről, vagy túlnyomólag olvasmányjaiból meríti, csap olykor túlzásba képzelete s lépi át a valószerűség szorosabb korlátait.

Mint látjuk, hőseinek és tárgyainak igen széles skálája van: a valószerűtől az eszményig s a komikumig s a közbeeső tömérdek változat, melyek kigondolásában s feldolgozásában a költő alkotó képzelete valósággal remekel.

Regényeiben rendszerint felöleli e széles skálát. Valószerű tárgyait eszményi elemmel emeli s nagyobb-szerűvé teszi s másfelől komikummal mérsékli. Nincs nagyobb műve, melyben valószerű, eszményi és komikai hősei és eseményei ne volnának. Regényei se tisztán eszményiek, sem tisztán reálisak, sem tisztán humorosak, hanem ezen elemek vegyületei.. De az összhatás mindig egységes, harmonikus, mert alapja: a költő szelleme, e csodálatosan fogékony, könnyen hangolódó, végtelen sok húron zengő hangszer, mely a legellentéte-sebb dolgokat: ideált és valót, fenségést és nevetségést, hőstettet és idillt csodás harmóniába olvasztja össze.

Az eszmény és valóság, a fenséges és komikus összhangzatos jelentkezése Jókai költészetének egyik legjellemzőbb tulajdonsága.

Ha az irodalmi irányok valamelyikébe bele akarjuk helyezni Jókai költészetét, úgy habozás nélkül megállapíthatjuk, hogy romantikus. Talán ő a világirodalom utolsó nagy romantikusa.

Romantikussá teszik egyfelől idealizáló hajlama, másfelől képzeletének szín- és képgazdagsága, csapongó kedve, végül legyőzhetetlen vonzalma a rendkívüli, a kivételes, a különös iránt. Ilyen ragyogó, csapongó képzeletvilágot a realizmus, vagy éppen a naturalizmus egy-színű formáiba beszorítani lehetetlenség is, kár is.

Romantikáját az író saját életével magyarázza. „Én jártam, úgymond, a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalutjaikon s futottam, vesztett csaták után, futó betyárok vezetése mellett, úttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál a bombák tűzijátéka közepett s láttam egy rombadőlt világot fejemre szakadni Világosnál. Részt vettem egy elnyomott nemzet halálveszélyes conspiratióiban s rész-sültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben; voltam szegény ördög, ki gyerekeket tanít magyar nyelvre havi két forintért s voltam komoly vállalatok szerencsés igazgatója. Viseltem a sors minden csapását s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötélhurok- és érdemrendszalag; hullott a fejemre a dicsőítés arany virágpora s a rágalom ássa foetidája. Voltam szeretve és voltam gyűlölve, mint talán senki más. S a saját életem színének keresztül kell rémleni a munkáimon ...”

Valóban a világháború iskolája után Jókai nem egy hőst, nem egy meséjét igazolva látjuk; a valóság utólérte a költő fantáziáját.

Romantikusok hősei, kik barátjukért, szerelmükért, becsületükért hidegvérrel kockáztatják életüket; ha választani kell becsület és vagyon között, habozás nélkül az előbbit választják; előkelő és gazdag leányok kezéről mondanak le, ha szívük másfelé vonzza s szerelmükért fölládoznak fényes állást, magas rangot, dus vagyont. Romantikusok torz hősei is, kik alacsony sorsból a társadalmi ranglétra magas fokára jutnak, hogy annál nagyobb zuhanjanak. Egyszer grófok, másszor iparlovagok; egyszer dúsgazdagok, kik két kézzel szórják a pénzt, másszor szegény csavargók, kiknek nincs meg a betevő falatjuk.

Romantikusok regényindítékai, melyek között nagy szerepet játszik a középkorból, a romantika kincses-tárából a ma prózájára maradt romantikus indíték: a párbaj. Alig van műve, melyben ne szerepelne, mint a becsület védő intézménye, a férfiúi bátorság próbája s a gonoszok büntető eszköze.

Regényes színűek meséi, melyek gyakran elkalandoznak a középkorba s a Keletre, a romantika világába. Szövedékükben hősi bravúrok emelkednek ki s érdekes ellentétek, meglepő csattanók gyönyörködtetik a képzeletet. Az aulikus és konzervatív főúr gyermekei nemzeti és liberális elvekért harcolnak. A piszkos zsugoriról kiderül, hogy dúsgazdag műgyűjtő. Mily regényesen vonzó Timár két világa, egyfelől gazdag, előkelő, tekintélyes élete Komáromban, másfelől maga alkotta, egyszerű, idilli élete Senki szigetén. Csodás átváltozások: a magát elhanyagoló, zsugori falusi nemest az ajándékba kapott kaptány, előkelő, pompakedvelő főúrra változtatja, ki leányát fejedelemhez adja férjhez; a tunya, érzéketlen ifjút szerelmi érzése önfeláldozó hőssé; a gyöngye, törékeny leánykát a veszedelem valóságos áspissá. Érdekes meglepetések: lakodalom készül, de nem az esküszik, aki gondolja; víg lakoma indul s gyászos zomotorba ful; a halottnak vélt ifjú, mikor legjobban siratják, megjelenik... De ki tudná csak megközelítőleg is felsorolni azt az ezerféle fogást, színt, motívumot, melyek Jókai romantikájának elemeit képezik.

Azonban Jókai romantikája — legalább java műveiben — hogy úgy fejezzük ki magunkat, nem tombolja ki magát egészen. Az eszményi jó ellentéte, a rossz, rendszerint mérsékelve, kissé letompítva jelenik meg nála. Amiben tehát a romantikusok a naturalizmussal érintkeznek: az iszonyatos, a rut rajzában, Jókai csodás mérsékletet tanúsít. Különösen tartózkodó az erkölcsi rut rajzával szemben s gondosan ügyel arra, hogy regényei fiatal leányok kezébe is tartózkodás nélkül adhatók legyenek. Kivétel természetesen nála is van: mint emiítettük, első műveiben épen az iszonyatosban látszik gyönyörködni s kivételes szörnyetegeket szerepeltet s később is fel-feltűnik e tekintetben egy-egy munkája, mint Szép Mihál, de legkitűnőbb munkáiban a rutát hőseivel elbeszélgetve, mintegy letompítja (Krisztyán Tódor elbeszélése életéről). S a rosszat is gúnyjával áthatva, komikumba fűrésztve, mintegy ártalmatlanítja. „Én is megtalálom a rutát, a rosszat... mondja

az író, fel is mutatom, de nem csinállok az árnyékból alapszint, nem használom célnak az eszközt, nem veszem ethikának a pessimizmust... A nyomort én is gyógyítandónak hirdetem, de nem híresztelem kétségbeejtően gyógyíthatatlannak.”

Idealizmus jellemzi erkölcsi felfogás és költői igazságszolgáltatás tekintetében is.

Költői műveiből az a felfogás domborodik ki, hogy az embernek minden körülmények között az erkölcsi jó inegalváltására kell törekednie, legyen az hazafias, társadalmi vagy egyéb jó. Mint mondja: „Meggyőződtem arról, hogy a civilizált társadalomnak alaplelkülete a becsület, az emberszeretet, az igazság. Ami ezzel ellenkezik, az kivétel.”

Emelkedett lelkében még a gonoszok cselekvését is eszményien fogja fel. Szerinte senki sem csinálja a rosszat csak azért, mert rossz. „Vannak emberek, akik rosszat tesznek de azoknak gonoszságait vagy a koponya abnormis növése magyarázza, vagy valami önérdek, vágy, szerelem, féltés, bosszú képezi az alapját annak a rossz tettnek, amit elkövetnek... Nem hiszem hogy volna szellem a világon, akár testben, akár anélkül való, aki tegye a rosszat elvből, csak azért, mert rossz, aki fájdalmat okozzon valakinek csak azért, hogy annak a kétségbeesésében gyönyörködjék ...”

Jókai műveinek legvégső eszmei tartalma: a jó diadalmas küzdelme a rosszal. Az önzetlenségé az önzéssel, a munka szereteté a munkátlansággal, a szabadság-szereteté az elnyomással, a haladásé a maradisággal, a hazafiságé a hazafiatlansággal.

A küzdelemben az erkölcsi jó győz; jutalma rendszerint a szerető családi élet melege s az önválasztotta munkás élet boldogsága. A gonosz törekvéseiben kudarcot vall, felsül s visszasülyed régi jelentéktelenségébe.

Jókai romantikus színeit jelentékenyen mérsékli s műveinek elhithető erejét, illúzióját nagy mértékben emeli realizmusa.

Költészetében igen jelentékeny tényezők közvetlen

a való életből szerzett szemléletei, tapasztalatai, élményei. Amit valaha látott, hallott, megfigyelt maga körül, s erre bő alkalma volt, azt meg is tartotta, s kitűnő művészettel értékesítette. Korának úgyszólván minden hatását összpontosította lelkében, minden eseményét, minden megnyilatkozását a politikától kezdve a köz- és társadalmi élet legapróbb mozzanatig. Tömérdek embert megismert, szántalan típust; intézmények, szokások, divat szenzációk kaleidoskopszerűen váltakoztak körülötte s mindezt híven s valószerűen tükrözi vissza munkáiban. Lelke csodásan érzékeny műszer, mely kora minden hatását felfogja s költészetében visszaadja.

Kitűnő megfigyelő képessége a feltűnő, a különös iránti hajlamával párosulva kiváló komikai íróvá avatja. S mivel nála művétől hangulata elválaszthatatlan; amit ír, szívéen keresztül írja: kitűnő humorista.

Komikai érzéke, mellyel az emberekben, cselekedeteikben, külsejükben, ruhájukban, helyzetükben jelentkező fonákságot észreveszi, egyszerűen páratlan. A komikai alakok felsorakoztatásában, a komikai félreértések, fonák helyzetek, furcsa ellentétek kigondolásában kifogyhatatlan. Még komoly alakjait is olykor nevetető helyzetekbe hozza, hogy a olvasó szívéhez közelebb vigye. Tréfacsínáló alakjainak, a fránya hadnagytól kezdve se szeri, se száma. Olykor páronként versenyeznek a finomabb és vaskosabb tréfák kigondolásában. Különös jókedvvel festi a komikai felsülés zavarát, mely olykor költői igazságszolgáltatásának büntető eszköze. Komikuma sokszor a naivság határáig megy, de jó ízlését, szeretetreméltóságát mindig megtartja.

Jókai reális megfigyelő hajlama s kitűnő komikai érzéke nemcsak valóságosságát kölcsönöz tárgyainak, hanem legtöbbször faj- és korszint is.

Költői világa legértékesebb részeiben kiválóan magyaros színű. Nemcsak tárgyainak legjelentékenyebb része magyar: magyar földön, magyar alakok, a magyar élet kereteiben magyaros motívumokkal játsszák, hanem külső és belső világuk is a legapróbb részlete-

kig jellemzetesen magyar. Legtöbb tárgya a magyar élet és képzelet terméke, főhőseiben az eredeti magyar jellem számos jellemző vonása testesül meg; mellék-alakjaiban pedig a magyar föld termelte eredeti alakoknak oly gazdag sorozata jelentkezik, mint sehol másutt, jeleneteiben, eseményeiben a magyar életnek és természetnek kimeríthetetlen változatosságú képeit örökíti meg. Részletesen rajzolja a magyar közélet intézményes képeit, mint megyegyűlés, országgyűlés, képviselőválasztás, főispáni beiktató; továbbá a magyar társasélet szokásait és jeleneteit, mint lakoma, multság, lakodalom, pünkösdi királyválasztás, tor.

Jókai költői világa egy-egy részletében egészen a népiességig megy, bár nem mondhatni népies írónak. Igen helyes ösztönnel eltalálta azt a mértéket, mely a népies elemet a költészetben megilleti. Vannak népies tárgyú novellái, s nagyobb regényeiben is rendszerint szerepeltet egy-egy népies alakot, aratót, gulyást, betyárt. Egyetlen-egy regénye van, mely népies tárgyú: a *Sárga rózsza*. Jókai a maga népiességével méltón csatlakozik a korabeli irodalmi áramlathoz, a népies-nemzeti irányzathoz, s működése a széppróza terén egyenlő jelentőségű azzal, amit Petőfi a lírában, Arany János az epikában s Szigligeti Ede a drámában valósított meg.

Egyébként az író szellemében igen sok a magyar népszellemmel rokon, congeniális vonás. Hősei, mint a népmeséké, két csoportra, jókra és gonoszokra oszlanak. A jók folttalan eszmények, a gonoszok minden jó vonás nélkül. Népies vonás a kisebbek, a fiatalabbak, gyermekek felsősége a nagyobbakon, az egyszerű ember józanságának fölénye a tanultakon. Népmeséi a tulsötét színek enyhítése, végül meséinek a tanulsága.

Jókai a magyar színezet mellett kiváló szeretettel és sikerrel rajzolja a török színeket. E tárgyú művei a távol Kelet romantikus életét s buja színgazdagságát lehelik. Oka eredeti regényes hajlamán kívül, mely Kelet bűbájos világában természetszerűen otthonosan mozog, legyőzhetetlen hajlama a rendkívüli, a különösre, mely

ismét legtermészetesebb tápot Kelet világában talál. A keleti ember Jelleme és élete mindenben elütő a nyugatiétól, más az életfelfogás, a vallás, a mindennapi élet szokásai, a ruha, a ház, minden. Ezeket az író apróra ismeri, kedvtelve rajzolja a hatalmas és fényűző urat, a nyomorult rabszolgát, a természet gazdagságát, az emberi élet olcsóságát. Általában Kelet különösségét, jellemzetét, báját kitűnően tudja érzékeltetni.

Hasonlóképen jellemzetes a muszka jellem és élet festésében. Rajzai, novellái, regénye *{Szabadság a hő alatt}* a muszka életből, mely a maga autokratikus állami, vallási és társadalmi szervezetével szintén jellemzetesen különbözik Nyugat életétől s ha természeti szingazdaságra nem is, de jellemre és életre igen sok benne a Keletre emlékeztető vonás, a megszólamlásig hívek.

A történeti színek közül főképp a saját kora jellemző vonásait tudja kiváló sikerrel kidomborítani. Kiválasztja korának nagy és jellemző eszméit, törekvéseit s ezeket nagy költői erővel rajzolt alakokban személyesíti meg: így a konzervatív nemest, a külföldi főurat, a haladás apostolát, a szabadság hőseit, a passzív ellenállás emberét s ezek ellentéteit s néhány nagy képben költői erővel jeleníti meg a kort, nagy és kis embereivel, eszméivel és törekvéseivel. A múlt század története: Széchenyi, Kossuth és Deák korszaka nincs jellemzőbb, színesebb, megkapóbb s felemelőbb regényekben megörökítve, mint Jókai nagy korregényeiben, az *Egy magyar nábob-ban*, a *Kőszívű ember fiai-ban* s az *Új földesúr-ban*.

A régebbi korok történeti színeihez már kevesebb az érzéke. Azoknál nincsenek saját benyomásai, melyek fantáziájának csapongását korlátoznák s a múltba gyakran saját képzeletének tündérvilágát ülteti át.

Romantika és valóság, e kettő nem igen szokott együtt járni s Jókainál sem mindig elegendő realizmusa romantikus túlzásait eltakarni.

Kitűnő reális részletei, alakjainak élethű beszélte-

tése, előadásának megvesztegető természetessége legtöbb művének már előre biztosítja a külső valószínűséget.

Sokkal nehezebb műveinek belső valószínűségét biztosítania. Megfigyelő tehetségével kitűnő, életszerű alakokat tud teremteni, azonban művészetének egyik nagy fogyatkozása, hogy személyeit jellemükből folyólag cselekedtetni s jellemvonásaikat fejleszteni hosszabb cselekvényen keresztül nem mindig képes.

Ahol alakjai egy vagy két helyzetben vannak bemutatva, mint novelláiban vagy regényepizódjaiban, ott kitűnő, valószínű alakokat alkot.

Kiválóak azon regényei is, melyeknek hősei egy-egy nagy szenvedély tükrében vannak bemutatva s tetteik ebből folynak. (*Sárga rózsa.*)

Azután azok a saját korából merített regényei, melyek hőseiben a kor uralkodó érzései, eszméi és törekvései vannak megtestesítve, mert ezen alakjai rendszerint történeti minták után, saját benyomásai alapján vannak rajzolva.

Kifogástalanok azon művei, melyeknek hősei szenvedőleg természetűek s a sors kedveltjei. (Timár Mihály.)

Ahol azonban lélektani problémákat tűz maga elé, jellemfejlődést kíván rajzolni, ott tehetségének határai mutatkoznak; többször vét a belső valószínűség ellen, hősei jelleme vagy egyáltalán nem fejlődik s marad a regény végén is olyan, amilyen az elején volt, vagy túlságosan gyorsan fejlődik, helyesebben megtörik s mássá válik, mint amilyennek indul.

Jókai költői világát röviden összefoglalva, kimondhatjuk, hogy végelemzésben realista és humorista hajlamokkal mérsékelt romantikus.

A magyar irodalomban azt a fokozatot képviseli a művészi siker csúcán, melyet br. Jósika Miklós kezdett meg társadalmi regényeivel.

Az irodalmi ízlések, mondhatjuk divatok, időnként változnak. A romantika kiment a divatból. A közelmúltban ép a romantika ellentéte, a naturalizmus volt a divat s részben ma is az. Ha Jókai írói sajátosságait elemezzük,

meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy a naturalizmus követelményei homlokegyenest ellenkezők. Ideális hősök helyett szürke, köznapi alakok, nagy témák helyett szűkkörű, kis életek eseményei, a képzelet ragyogó világa helyett a megfigyelés szürke adatai, a sokaság előtt tündöklő hazafias, emberbaráti s erkölcsi eszmék helyett az ösztönélet erkölcsnélküli képei, sőt kikerekített, érdekes cselekvények helyett válogatás nélküli képek az életből.

Azonban a naturalizmus szem elől téveszti azt, hogy a művészet lényegéhez tartozik annak némi érzetése, hogy nem valósággal, hanem annak másával van dolgunk. Miért nem festjük szobrainkat? Mert teljesen a való benyomását adnák s művészi hatás helyett visszatolnának. A naturalizmus, — egyéb hibái mellett — eltávolítja azt a válaszfalat, mely az újságok újdonság és főkép törvényszéki rovataiban foglalt való s a művészi tárgy között van s ezzel a művészi illúziókeltésnek egyik lényeges elemét veti el magától. Sokkal értékesebb nála a riport, mert ez legalább igaz s így tanulságos, míg a telivér naturalista műalkotás sem nem igaz, sem nem szép.

Nohát a romantika kissé erősebben hangsúlyozza azt a válaszfalat, mely a valóságot a költészettől elválasztja. Népszerűsége elhalványodhatok, de mindig meg van a maga közönsége, melynek képzeletével s ideális lelkületével rokon; a nők és az ifjúság. Különben Jókainál sohasem szabad feledni, hogy nem kizárólag romantikus: van benne kellő mennyiségű realizmus is, mely rendszerint elegendő arra, hogy legtöbb művének minden idők ízlése előtt maradandóságot biztosítson.

Még egy jellemző különbség van Jókai romantikája s a naturalizmus divatos irányzata között: a naturalizmusnál az irodalom az életnek nem fejedelme hanem másoló rabszolgája s eldobja magától azt a szerepet, melyet minden nagy írónál játszik, hogy az életnek irányítója, egyik legnemesebb formáló elve legyen. A nagy írók, mint a hajdankor prófétái, a társadalom, az emberiség nagy útmutatói; nagy eszméket, ideális célokat

tűznek ki s a szép, jó, igaz kultuszát hirdetik *éi* terjesztik. Nem annyira közvetlenül, mint művészetükkel, remekműveikkel. Ebben Jókai kiváló, ő is nemzetének, sőt az egész emberiségnek a szépre, jóra serkentője, nevelője.

Művei javarésze halhatatlan, mert érdekes és nemes valóságot tartalmaz, művészi formában.

III
Hósei

Jókai hősei és hősnői beláthatatlan hosszú sorozatot képeznek. Képviselve van köztük minden társadalmi rend a legfelsőtől a legalsóig, minden típus a legjobbtól a legrosszabbig. S e tömérdek alak mind él, beszél és cselekszik; mindegyik egy eseménynek vagy egy eseménycsoportnak cselekvő vagy szenvedő hőse.

Vannak jellemalakjai, kiket szemmeláthatólag a való életből másolt, saját korából, környezetéből, vagy a történelemből; némelyiknek csak épen a nevét változtatta meg. Sok alakjára az ösztönt a való élet egy-egy benyomása szolgáltatta, viszont természetesen igen nagy azon hőseinek száma, kiket teljesen a saját fantáziájából teremtett meg.

Ámde akár a valóságból, akár képzeletéből, akár e kettő kombinációjából alkotja alakjait, mindegyikére rányomja egyéniségének sajátos bélyegét. Ezek mind kizáróan az ő jellemalakjai. Minden más író hőseitől jellemzően különböznek.

Igen érdekes Jókai önvallomása, miként teremt és cselekedtetti hőseit.

„Odahelyezem magamat az egyes alakoknak a lelki világába: bennük élek. Magamévá teszem mindegyiknek a kedélyhangulatát. S ez nem jár mindig gyönyörűséggel, vannak emberi indulatok, melyek lelki egyéniséggel antarctice ellenkeznek. A kéjenc, a gyilkos, a fősvény, a zsarnok, a szívtelen kedélyhangulatának szuggerralása fájdalommal jár; a kétségbeesett öngyilkos idegzavara kínoz, az atheista ridegsége borzaszt; de nem tudok másképp írni s a képzelt alakoknak szenvedése könnyekre fakaszt... Amit írók, azt mind érzem.

„Lehet, hogyha nem így csinálnám a regényeket, hanem úgy, mint a szerencsésebb mesterek, akik nem

benne élnek alakjaik meséjében, hanem maguk előtt látják azokat s kívülről mintázzák őket, akkor alakjaim jobb lábom állanának, de mi lenne a szárnyaikból?”

Ebből önként következik, hogy ha íróra általában jellemzők hősei, Jókaira kétszeresen azok.

Ha regényalakjait mélyebben vizsgáljuk, majd mind-egyikben találunk egy-két vonási az írónak jelleméből. Még pedig eszményi hőseiben az író pozitív tulajdonságaiból, torz alakjaiban, a gonosz elvének képviselőiben, ezen tulajdonságok ellentétéből.

Lássuk Jókai hőseinek egy pár, az íróra emlékeztető vonását.

Jellemző eszményi alakjaira az erősebb szenvedély vagy céltudatosabb akarati törekvés hiánya. Inkább szenvedőleges természetűek.

Mindegyikben van önzetlen jótevő hajlam, hogy környezetüknek vagy nemzetüknek javát munkálják.

Valamennyit nyílegyenes jellem, kifogástalan lovagiasság, a férfibecsület és nő kultusza jellemzi.

Kevésre becsülik a pénzt, a vagyont, általában az anyagiságot. Ha becsület kívánja, fejedelmi egykedvűséggel mondanak le nagy vagyonról, választják a szegény, de független munkás életet.

Mindegyikben van a munkaszeretet mellett bizonyos gyakorlati kézügyesség, fűrő-faragó kedv.

Végül mindegyik hősét, jót és rosszat egyaránt jellemzi bizonyos komikai hajlam, tréfáló kedv. Szívesen mondanak egy-egy elmésséget s csinálnak egy-egy jól sikerült tréfát.

Mindezen tulajdonságok a költő-apára vallanak. Belőle, is hiányzott az erősebb szenvedély s akarati vonás. Őt is egyenes jellem s lovagias érzület jellemezte. A közért dolgozni, tollal és szóval soha meg nem szűnt. Ő sem tanulta meg soha a pénz értékét megbecsülni s e tekintetben mindvégig igazi bohém gondolkozású maradt . . . Neki voltak hajlamai a furás-faragásra, az esztergályozásra. Végül hőseinek tréfa-kedvelése jellemző a

kitűnő humoristára, ki szívesen adomázott s a vele történt esetkéket komikaiakká kerekítette ki.

Jókai hősei legtermészetesebben három osztályba csoportosíthatók.

Az osztályozás szempontja az, hogy milyennek óhajtja az író az embert; azután milyennek nem óhajtja s végül milyen a maga valóságában az ember.

Az első csoportba tartoznak azon hősei és hősnői, kiknek alakjaiban az emberről való eszményét alkotta meg. E hősök azon ideálok, melyek felé az emberiségnek fejlődni kell.

Allandó típusa az eszményi ifjú, a karakterisztikus Jókai-hős, ki különböző nevek alatt, mint Kárpáthy Zoltán, Garanvölgyi Aladár, Berend Iván, Kadarkuthy Viktor, Tatrangi Dávid, majd minden regényében szerepel.

Szemenszedett daliás csoport, a testi-lelki tökély példaképei. Szépek, erősek, bátrak, okosak és életrevalók. Úgy értelmi, mint erkölcsi tekintetben kiválnak.

Inkább passiv, mint cselekvő természetűek; sorukat más emberek, olykor gyöngéd női kezek, vagy az életviszonyok szövik. Minden helyzetbe beleélik, minden körülményben feltalálják magukat. Mindent jó oldalról fognak fel.

Inkább az értelem, a józan okosság, a tiszta látás emberei, mint az érzésé vagy szenvedélyeké. Mindig helyesen következtetnek s éles elméjükkel szinte a jövőbe látnak. Minden dolognak ismerik a fortélyát, minden embernek a gyengéjét, melynél megfoghatják, s eszményi céljaikra felhasználhatják. Dühös ellenséget, mérges aszszonyt, lázadó csoportot egy-két találó szóval, meglepő ötlettel lecsillapítanak s megnyernek.

Indulatba nem jönnek. Érzésviláguk mélységét és hevét lovagias érzésük, lelkiismereti finomságuk és jótétöszönük pótolja.

A szerelmi szenvedély nem vakítja el őket; a méltatlannak mutatkozott menyasszonyt szív fájdalom nélkül hagyják el. Szerelmükben jelentékeny tényezők: hódolat az erkölcsi tökély a gyöngéd szívjóság, a lélek-

egyenesség és női báj előtt, ideáljukat gyakran egyszerű életkörülből, tisztán szívük útmutatása szerint választják.

Kincsre, rangra, dicsőségre nem vágnak; ha a becsület kívánja, nagy vagyonról lemondanak. Ha mások jóindulata vagy a szerencse kedvezése magas polc felé egyengeti útjukat, kitérnek előle, s maguk választanak maguknak független, munkás életpályát.

Mindegyikben van bizonyos idylli hajlam, vágy a természet ölen élni; továbbá bizonyos eszményi vágyakozás egy tisztább, jobb világ után, melyet részint utópiai ábrándozásokban fejeznek ki; részint régi környezetüktől, hazájuktól távol idylli környezetben, családi életükben meg is valósítanak.

Jó tulajdonságaikat sokszor komikai mezbe burkolják s átfutólag cinikus külsőt negélyeznek.

Ez eszményi hősök különböznek egymástól fajra, korra, társadalmi osztályra és foglalkozásra. Vannak köztük írók, ügyvédek, politikusok, kereskedők, de legtöbnyire mérnökök, mint a kiknek legtöbb alkalmuk van a társadalom egyetemes boldogulását gyakorlatilag előmozdítani.

Másik kedvelt eszményi típusa az akarati vonással is bíró, szép, eszes, ügyes, eleven leány, az eszményi ifjú alakjának női mása, regényeiben törekvéseinek egyik célja és jutalma. (Világosi Ilonka, Tarnóczy Irén, Sároemberky Lysandra, Lívia).

Egy csoportjuk idegen eredetű (Ankerschmidt Erzsike, Liedenwall Edit); más csoportjuk alacsony sorsból emelkedik ki, (Noémi, Evila munkásleány, Cipra cigányleány).

Szépséggel, kellemmel, erénnyel, hűséggel felruházva, a női tökély, báj és életrealitás példaképei.

Angyali jószívvel segítik a reászorultakat s ahol csak lehet, jót tesznek.

Szerelmük étheri tisztaságú. Gyöngéd szemérmük mellett is éreztetni tudják érzésüket azok előtt, kit szeretnek.

Akarati vonásuk is van. A veszély felkelti erélyüket s okosan cselekednek.

Otthonosan mozognak a konyhában, jó gazdaszonyok, de a társaságban is megállják helyüket: zene-értők, idegen nyelveket beszélők, jól táncolók.

A munkától nem félnek. Ha a szükség kívánja, munkával, varrással, leckeadással nemcsak magukat hanem hozzátartozóikat is fenntartják.

Hűségükkel, lelki derékségükkel kivívják maguknak a boldogságot.

Hogy milyenek nem óhajtja Jókai az embert, ártó ösztönű gonosz alakjaiban mutatja meg.

Ezek, mint az eszményi alakok ellentétei, szintén legtöbb regényében szerepelnek. (Straff, Bárzsing, Krénffy, Krisztyán Tódor).

Tulajdonságaik tulajdonképen az eszmény tagadásai.

Külsőleg még nem igen különböznek az eszményi alakoktól, mert hiszen a csábító külső egyik eszköze a gonoszságnak, bár olykor már a külsejükön is elárulja valami romlottságukat.

Rendszerint eszesek, elmés cseleket szőnek, de mindig kifelednek valamit számításaikból, mi miatt terveik dugába dőlnek.

Nem egyenes jelleműek; hazudozók, alattomosak, árulkodók, csalók és élősdiek.

Erős akarati vonással bírnak; ők a cselekvény mozgatói; ártó ösztöneik, alacsony hajlamaik s különösen pénzvágyuk folyton cselekvésre sarkalja őket.

Főkép a vagyont hajhásszák s erre minden esz- közt jónak találnak, a tisztas munkát kivéve. Házasságot is pénzvágyból kötnek.

Családi érzést nem ismernek. Apjukat, anyjukat, gyermeküket, ha kell, hideg vérrrel tagadják meg. A nőt nem tisztelik, feleségüket kínozzák.

Több típusra oszlanak. Vannak köztük közönséges csavargók, mint Krisztyán Tódor; iparlovagok, mint Straff; uzsorások, mint Krénffy; nemzettagadó, mint Kárpáthy Abellinó.

Sokszor fekete jellemvonásaik ellenére sem ördögök, hanem van bennük emberi vonás is. Jókai derült harmonikus szelleme, a többi romantikussal ellentétben, lehetőleg kerüli a koromsötét színeket s ártó alakjainak fekete vonásait is, a komikum egy-egy reájuk vetett sugarával deríti fel. Olykor bizonyos bohém vonásuk van: magukról humorral, a komikai önismeret felsőségével beszélnek. Jókai szelleme e tekintetben emlékeztet a népszellemre, mely az ördögöt is komikus alaknak, a halált komának teszi meg.

E torz férfi-típus, párja a kacér, léha, romlott divathölgy. (Pajtayné, Csalváry Julia, Bálnokháziné, Plankenhorst Alfonsine.)

Rendszerint szépek, előkelők és gazdagok, de minden ezen tulajdonaikkal embertársaik vesztére törnek. Jó hírnév, jellem, szerelem, haza közömbös fogalmak előttük, sőt cseretárgyak; ha a körülmények kívánják, hideg vérrel árulják el hazájukat, nemzetüket, a szabadság ügyét, jóbarátjukat, vőlegényüket.

Üres szívű udvarlókkal vétetik körül magukat s mellétekintetből, számításból mennek férjhez.

Természtől rossz lelkűek: irigyek, féltékenyek, nőrokonaikat, kiket balsorsuk körükbe hozott, kedvtelvel gyötrik; kapzsiak, bosszúvágyók; akit meggyűlöltek annak minden módon megrontására, sőt életére törnek. Olykor valódi démonok.

Íme az író ideál alakjai, ellentéteikkel. Ezek rajzolásában szokott olykor véteni az emberábrázolás művészete ellen, amennyiben nem tudja mindig eltalálni azt a határt, ahol még az eszmény és ember egy. Képzete olykor elragadja s valódi Übermensch-t rajzol, olyant, amilyen az emberi ideálja. Azonban a Jókai-féle Übermensch minden tekintetben kifogástalan ember-eszmény, alkalmas arra, hogy a költészet suggestiv erejével az erény, az emberi tökéletesség útjain előbbre vigyen.

Jókai eszményítő hajlama gyermekalakjai rajzában is megnyilatkozik. Az ő költői világában a jó gyermekek koráértettek, okosak, elmések s e tekintetben sokszor

túltesznek a felnőtteken is. Szavuk elmés vágás, tetteik kiszámított ügyességek.

Hasonlókép eszményiek állatai is, kutyái, de különösen lovai. Kitűnő emlékező tehetségűek, ügyesek, hálásak, szeretett gazdájukért mindenre képesek. Ilyen állat, melynek lelke van, Csilla a *Szerelem bolondjai-ban*.

Jókai azonban minden erősebb eszményítés vagy torzítás nélkül pompás valószerűséggel tudja ábrázolni az embert a maga valóságában.

Kitűnő jellemalakja az idősebbkorú, egyenes, derék jellemű férfiú, a régi táblabíróvilág jóízű típusa, lovagias jellemmel, áldott jó szívvel, okos cselekvéssel, derült életkedvvel, s kitűnő humorral. Jókai „urambátyám”-ja. (Nábob, Garanvölgyi, Berkessy Gábor)..

Megfelelő ellentétes párja a kétes jellemű férfiú, ki magas, köztisztelettől övezett társadalmi vagy hivatali pozíciójában meging mint Rideghváry Bence, Harter Nándor. Amaz sértett hiúságában s csalódásában: hazaáruló, muszkavezető lesz, emez opportunizmusból hivatalban marad s így a megyei passzív ellenállás hazafias elvén rést üt, s mint a szerelem bolondja balgaságokat, sőt becstelenségeket kövei el. Derék fiának tékozló apja, ki eljátssza hivatalát, tekintélyét, becsületét.

Rokonszenves női típusa a szenvedő természetű, csak szeretni és szenvedni tudó nő.

Két változata van: az egyik könnyen hívő, reménytelenül szerelmes, s boldogtalanná levő, mint Tímea, Fanni; a másik, ki enged szülője rábeszélésének, szerencsétlenül megy férjhez, boldogtalanná lesz: Decséry Dorothea, Henriette a *Szegény gazdagok-ban*, vagy, bánatával egyedül marad, mint Bondaváry Angela, Etelváry Rafaela,

Gyöngéd virágok, kiket szerencsétlen viszony, reménytelen, vagy eljátszott szerelem emészt és hervaszt el.

Hosszú és kitűnő sorozatot képeznek azon hősei és hősnői, kik egy-egy erkölcsi hiba, vagy fogyatkozás tipikus képviselői. Ilyen a kapzsi, ki a pénzes kérőért leánya boldogságát is feláldozza (Lapussa a *Szegény*

gazdagok-ban), a zsugori ki mindenben szűkölködik szükségleteit ételben, ruhában, lakásban Diogenes módjára a legkevesebbre redukálja s dús kincsein rajta ül (Diogenes bácsi a *Nincsen ördög-ben*); a pedáns anya, ki nevelési elvből soha egy melegebb, bizalmasabb szót nem vált leányával, pedig rajongva szereti s az szeretetet nem ismerve hervad el (Eveline a *Kárpáthy Zoltán-ban*), a képzelt, ki a kísértetektől való féltében az éjszakát teszi nappallá s a nappalt éjszakává (Etelváry hercegnő az *Élet komédiásai-ban*). Jókai e típus-sorozata kimeríthetetlen a komoly, sok oldalról jellemzett alakoktól kacagató komikai figurákig.

Külön csoportban kell említeni azon hőseit, kik a magyar föld televényéből nőttek ki, s a magyar élet kohójában formálódtak jellemalakokká. Egy már letűnt világ jellemző képviselői. Az élet fordult egyet, a világ arca megváltozott; a régi típusok kivesztek, megváltoztak, de Jókai költői világában megmaradtak s örök életet élnek.

Képviselve van minden magyar társadalmi osztály. A főurak, mint Szentirmay Rudolf, Etelváry herceg, eszményi törekvéssel a közjó és nemzetük boldogságát célzó munkásságukkal; rendjük minden szép és szeretetreméltó tulajdonságaival; de köztük vannak Csollán Berti és Bálványdy báró, kik rengeteg vagyonukat csak léha élvezetekre használják fel.

Legkedveltebb társadalmi osztálya, melyből hősei a legnagyobb tömegben kerülnek ki, a nemesi középosztály, a régi jó táblabírák patriarchális világa, a rendi Magyarország földi gondviseléséi, kikből minden kitelt. „A táblabíró volt az ország közigazgatása, közigazdász, mérnöke, vízszabályozója, törvényhozója, bírója, ügyvéde, orvosa, költője, tudósa, könyvcsinálója és könyvmegvevője. Most mindezekre külön ember születik,” mondja az író.

Látjuk a főispánt úgyis mint a hatalom és reakció, úgyis mint a haladás és igazság emberét; a mindenható alispánt, ki az igazságért és törvényért mindenét, még

szerelmét is feláldozza, a szolgabíró, a járás gondviselő-jét, ki hivatalát csak a tisztességért viszi; a képviselőt konzervatív és liberális kiadásban; az ügyvédet jobb és rosszabb változatban, de az életből elesett gyakorlati vonásokkal, mint az író egykori ügyvédi pályája emlékét (Korcza, Grisák.)

Azután feltűnnek az egyházi élet jellemző alakjai: az egyenes, őszinte beszédű pap, ki a nagy urakkal szemben is megmondja hímezés nélkül az igazat; a debreceni és enyedi tudós professzor, s a csintalan deák.

A vidéki birtokos osztály komoly és komikai képviselői: Kassay Lőrinctől kezdve, ki születik annak rendje és módja szerint, csillagzat és horoscopium nélkül, felnő, anélkül, hogy zongora-virtuóz lenne, kitanulja iskoláit tisztességesen, amikor már mindent tud, akkor hazajön a szüleihez, s lakik velük, mint engedelmes fiú; azok kiházasítják, mikor arra való lett poétázás nélkül; s ha meghalnak, ráhagyják a vagyont adósságok nélkül . . . Tallérosi Zebulonig, a tótos beszédű, furcsa okoskodású, önző filozófiájú nemes úrig és Mindenváró Ádámig, a tunya, csak hasának élő, elmaradott vidéki nemes alakjáig.

Megjelennek a népélet tipikus alakjai: a szűkszávú, de tapasztalt, józan debreceni polgár; az okos beszédű, értelmes magyar paraszt (Tóth Máté, Nagy János); a lovagias hajlamú, becsületére sokat adó, szerelmére kényes csikós, a pusztá arisztokratája, (Decsy Sándor); a kevésbbé kényes, de becsületéért szintén helyt álló gulyás (Lacza Ferkó, Boksa Gerő); a betyár, ki bravúrból rabol, bizonyos lovagias érzést nem tagad meg s külön becsülettörvényt tisztel (Szemes Miska), foglalkozása olykor előkelő úr mulatsága (Gyöngyöm Miska.)

A humorral jellemzett magyar alakoknak, a magyar glóbus ez eredeti csodabogarainak se szeri, se száma. E jellemző figurák sokszor csoportosan jönnek elő; mint a Kárpáthy-uradalomnak a maguk kezére dolgozó alkalmazottjai; a goromba és feleselő pusztai cselédség a *Szerelem bolondjai-ban*; a választói élet teljes számban

felvonultatott típusai az *Élet komédiásai-ban*; a Jerichói Kürt szerkesztőségének szemenszedett figurái.

De ki tudná elősorolni mindazon jellemző, jóízű és természetes alakokat, kiket Jókai a maga pompás megfigyelő képességével környezetéből kiemelt s nagyszerű művészettel megörökített. Reális, komoly és komikai hőseinek végetlen képsorozata költészetének egyik kiváló érdeme.

IV. Meséi

Jókai a magyar irodalom legnagyobb és legtermékenyebb mesélője.

Regényeiben, novelláiban az esemény, a mese a fő, melyet kifogyhatatlan kedvvel, gazdag leleménnyel, hatalmas képzelettel sző.

Költői nyelve a mese; mondanivalóit a legművészből módon, cselekvényben fejezi ki.

Feltétlen ura úgy a novella rövid, mint a regény nagy műfajának s biztos költői érzéssel választja meg minden tárgynak a neki legjobban megfelelő műformát.

Hogyan alkotja regényeit, érdekesen írja le önmaga.

„Vagy egy vezéreszme érik meg agyamban, vagy egy történeti adatra találok, vagy lélektanilag megoldatlan esemény merül fel előttem. Ez mind ötlet, adomány, lelet . . .

„Akkor éhez meg kell találnom az alakokat, amelyek ezt a történetet keresztül viszik. Ez már tanulmány; sok fejtörés, megfigyelés, válogatás kell hozzá. Útmutató a korszak, amelyben a történet játszik, de ezt megválasztani már az ítélőtehetség dolga, mert nem minden mesét lehet akármely korba áthelyezni... A megfelelő korszak szokásait, fogalmait, hangulatát, uralkodó eszméit, külső divatját, néha még a kifejezéseit is át kell tanulmányozni, többször a történet színhelyét beutazni, tájképek, népviseletek rajzait felvenni, műhelyek technikai titkait ellesni és a többi...

„Amikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozni a regényeszmé egész szövevényét.”

Hogy példákat említsünk: az *Egy magyar nábob*-ban s az *Új földesúr*-ban az eszméhez alkotta meg a történetet. Amarra Józsa Gyurinak, a különösségeiről

egész Magyarországon ismert alföldi földesúrnak alakja adta az ösztönt. Az író eszméje az volt, hogy „ezt az őseredeti magyar alakot elébb a maga tüskés kopáncaiban mutatja be s azután megtisztulva jobb tulajdonságaiban.” Vezérfonala volt a magyar korszellem átalakulása a múlt század harmincas éveiben. Az *Új földesúr* eszméjét a véres emlékezetű Haynau tábornagy egy nyilatkozata adta. „Én láttam, úgymond az író, egy este Haynau tábornagyot (a nyugalmazottat) magyar ruhában, széles szalagu, darutollas túri süveggel, a legkizárólagosabb magyar urak társaságában megjelenni. Még élnek sokan, akik hallották tőle ezen erős mondást: Wir Ungarn lassen unsere Rechte nicht confiscieren... Mi mindennek kellett történni, ami ezt a pontiusi alakot a Thábor hegyéig elvezette, a Makabeusok dac-varáig!” Tehát ezen eszmének megfelelően festi az osztrák önkényuralom visszaéléseit s vele párhuzamban a magyar élet szeretetreméltóságát, melyek az ellenséges érzületű idegenre is átalakítólag hatnak.

Viszont például a *Kárpáthy Zoltán, Arany emberi Szegény gazdagok* című regényeiben a tárgy, a mese magva volt meg nagy vonásokban: az agg korában nősült főúr elleni botrányos vagyonger; a féltékeny nő gyilkossági kísérlete vélt vetélytársnője ellen; a rablókalandokban tetszelgő főúr története. Ezekhez kellett költői fantáziájának művészi magyarázatot adni.

Ha azt a kérdést vetjük fel, mi Jókainak a költői célja, a következőkben felelhetünk:

Jókai kétségenkívül a legmulattatóbb, a legszórakoztatóbb írók közé tartozik. Műveit olvasni, költői világába belemerülni, képzeletének aranyos verőfényében sütkérezni, mondhatatlan gyönyörűség. Már ez maga nagy dolog. Író, ki a világ nyomorúságától, ha csak rövid időre is, elvonja az emberek figyelmét s tündérvilágával pár órai gyönyört szerez, hálát érdemel, mint az emberiség jötevője.

Vannak regényei, melyekben szemmeláthatólag főként gyönyörködtetés a célja. Ilyenek fantasztikus (A

jövő század regénye. Egész az északi pólusig) s kalandregényei (*Egy hírhedt kalandor a XVII. században*), melyekben nagy kedvteléssel röpi a képzeletét s ontja kifogyhatatlan meséit.

De Jókai legtöbb, mondhatjuk minden művében mindig több, mint egyszerű mulattató. Valódi művész, kinek műveivel komoly, hazafias és erkölcsi céljai vannak.

Ha saját kora képeit rajzolja, akkor ideális alakjait, a kor hazafias motívumaiból szőtt cselekvényével a legnemesebb értelemben vett faji, hazafiúi érzést kívánja felkölteni: a ragaszkodást a magyar fajhoz, szeretetet múltja iránt, lelkesedést jelenéhez; bizalmat, reményt jövőjéhez.

Ha a történetből veszi tárgyát: a faji történet az ő varázstolla alatt megszépül, nagy erények, nemes érzések kincsesháza lesz, mely telkesítésül szolgál a jelenre.

Ha társas életből meríti tárgyait, ha az embert rajzolja erényeivel és gyöngeségeivel, témái mindig emelkedettek s a legnemesebb erkölcsi életelvek kultuszát szolgálják.

Hirdeti a becsület győzelmét, a munka- értékét, az igaz érzés boldogító hatalmát; a féktelen szenvedély rombolását, a gazdagság elégtelenségét a boldogságra. Általában a szellemi és erkölcsi javak elsőbbségét az anyagisággal, az erkölcsi rosszal szemben.

Regényei gazdag és színes szövedékében rendszerint több szálát különböztethetünk meg, melyek külön-külön is érdekesek lennének, összeszöve egymás költői hatását fokozzák.

Rendszerint van bennük egy külsőbb érdekű egyéni, társadalmi vagy politikai történet, melynek nem a szerelem az indítéka, hanem más érzés, vagy épen értelmi rugó: hazafiság, vitézség, nagyravágyás, hatalom, haszonvágy.

Különösen kedveli az országos érdekű történeteket; a magasabb és nemesebb értelemben vett politikát, melynek célja az ország, a nemzet, sőt olykor egész

Európa boldogsága. Tárgyai: küzdelem az elmaradottsággal, a nemzetietlenséggel, a támadó és elnyomó hatalommal; motívumai: az ország és megye gyűlés, képviselőválasztás, háború, diplomácia. Általában alig van regénye, melybe politikai szál ne lenne fűzve.

Történeti regényeiben ez a politikai érdek egészen természetes, a műfaj természete hozza magával. Mennél régebbi korból meríti tárgyait, annál kiemelkedőbb eseményeket kell rajzolnia; a múlt legjelentékenyebb eseményei a politikaiak. Történeti személyek, események nélkül nincs illúzió. De saját korából vett regényei is nagyobb részt kortörténeti jelentőségű, politikai tárgyakat dolgoznak fel s a kor jellemző eszméinek feltüntetésével, alakjainak, eseményeinek költői hűségű rajzolásával valóságos korregényekké lesznek, a költő életébe eső nagyjelentőségű politikai korszakok költői hűséggel s művészettel megörökített képeivé. Rajzolta az irodalom és művészet hőseinek küzdelmét a részvétlenséggel és közönnnyel; a régi semmittevő, tivornyázó, külföldön pazarló nemesi osztály átalakulását dolgozó és haladó nemességgé; a szabadságért harcoló magyar nemzet hősi lelkesedését és önfeláldozását; az osztrák önkényuralom embertelenségét, rövidlátását, s a szenvedőlegesen ellenálló nemzet erkölcsi erejét és felsőségét.

De tisztán társadalmi körből vett regényeinek tárgyát is bele szokta kapcsolni a magyar poétikai eseményekbe, sőt olykor az európai politikában (nagy kedvvel a francia-német háború eseményeibe) s így témáinak érdekességét és fontosságát jelentékenyen emeli.

Amennyiben témája egyéni érdekű, úgy az rendszerint a gonosz törekvése vagyon szerzésére; cselszövény, mely ügyesen bogozva csak a végén bomlik meg. Gyakori motívuma e tekintetben a per; olykor, mint a gonosz törekvéseknek segítő eszköze (Maszlacky a *Kárpáthy Zoltán-ban*), többször, mint a jók védelme a gonoszokkal szemben. (*A régi jó táblabírák.*)

E két motívumnak: a politikának és pernek gyakori szerepeltetése jellemző az íróra s a magyar életre is.

Minden regényében van természetesen egy szerelmi történet. A szerelem az ember és életrajzának teljességéhez feltétlenül hozzátartozó nagy érzés; az emberi jellem egyik próbaköve. A földi életben s a költői igazságszolgáltatásban ez adja a jutalmat vagy büntetést; az emberi életpálya legmozgalmasabb szakaszainak megnyugtató befejezését.

A szerelem Jókai regényeiben részint mellékszál; a kor- s egyéb érdekű regények egyik mozgató rugója, a főszálakkal szorosan összefűzve; részint főtema, költői érzékeltetése például annak, hogy férfi sorsa a nő, s viszont a nő sorsa a férfi. (*Enyém, tied, övé. Tengerszemű hölgy.*)

Szerelmi történeteiben a hős rendszerint válaszütra kerül: egyfelől, szinte önként, vagyon, tekintély, nagy állás, magas rang, női szépség és báj integet felé; mindezekért csak a kezét kellene kinyújtania; a körülmények ez irányban ösztönzik, hogy a végén is a szív szózatát követve mindent odahagyjon, s a szeretett egyszerű nővel a munkás életpályát, de vele a családi boldogságot is válassza. így pártol Timár Mihály Tímeától Noémihez, Berend Iván Angela grófnőtől Evilához, az egyszerű munkásleányhoz, Zárkány Napoleon Etelváry Rafaela hercegnőtől Silviához.

Ha pedig nő a hős, akkor rendszerint fordítva, egy gyöngye pillanatban, környezete cselszövényére, kényszerítésére elhallgattatja szíve hangját, olyannak nyújtja kezét, kit nem szeret, ki nem méltó hozzá, választásának szerencsétlenségét egész életén át hordozza. (*Tengerszemű hölgy., Szegény gazdagok.*)

Mintha az író morálja a szív dolgában ez volna: Sem a vagyon, sem a rang, sem a dicsőség nem boldogít magában. Igazi boldogságot csak a szerető hű szív ad. Költői módon érzékelteti meg Petőfi axiómáját: a szerelem mindent pótol, a szerelmet nem pótolja semmi.

Jókai regényei tehát rendesen kettős érdekűek. Legtöbb regényének van kor- vagy életfestő jellege s van szerelmi érdeke is. De e kettő sohasem áll elszigetelten egymástól, hanem szorosan egybekapcsolódik s a mű

érdekességét fokozzák. Legkitűnőbb regényeiben a kor-, jellem- vagy életfestő cél áll előtérben s ezt támogatja a beleszótt szerelmi történet.

Érdekes Jókai regényeinek mechanizmusa.

Eszményi hőseiben bizonyos passzív természet van, mely bizonyos fokig cselekvésre alkalmatlanokká teszi őket. Helyzetükben megnyugosznak, legyenek gazdagok vagy szegények, szabadok vagy foglyok: a körülményekkel megalkusznak s sorsuk megváltoztatására mit sem tesznek. Tőlük mindvégig úgy maradhatna a világ, amint van.

Ámde ott van Mefisto, az ártó gonosz elvének megtestesítője, a Straffok, Krisztyán Tódorok, Krénffyek hosszú sorozata, kik erősen cselekvő jelleműek s pezs-gést, elevenséget teremtenek.

Indító okuk a rosszban már természetszerűen benne levő ártó ösztönön kívül alacsony ösztöneik kielégítése s legelső sorban a pénzvágy.

„Az emberek nem rosszak ingyen, mondja az író, csak úgy a rosszság szeretetéből. Hazugság az, hogy a sátán rossz lélek, — csak éhes lélek. Ha hasznot nem várna belőle, nem tenne semmi rosszat, otthon heverne s pihentetné testét. A legelső rossz tette is speculatio volt. Mikor az almát megetette az első asszonnyal, így spekulált: Ha örökké csak ez a két ember lesz a világon, ezek után én igen szegényül fogok megélni. Legyen belőlük ezermillió. Akkor aztán nekem is jut egy kis komfort. Azért én az ördögöt nem úgy ítélem meg, mint más. Neki joga van élni. *Leben und leben lassen.*”

Eszerint Jókai regényeinek egyik fő rugója: a gonosz kapzsisága. Erre nézve eszközei változatosak, találékonysága kifogyhatatlan. Egyszer erős támadás, mint mikor Abbellinó koporsót küld nagybátyjának azzal a durva számítással, hogy mérgében a guta megüti s ő örököse lesz. Másszor hosszú, finom, apróra kidolgozott cselszövény, számítás a kiszemelt áldozat gyöngéire, egyéni hajlamaira, becsületérzésére, mely az egész regény cselekvényén végig nyúlik. A *Kis királyok* egész meséje

a testvér jobb birtokrészének ügyes trükkel való kicserélte-
tése. Kimeríthetetlen a módok és eszközök azon válto-
zatossága, melyekkel a gonoszok a jókkal szemben fel-
lépnek: csalás, kémkedés, feladás, perlés, csábítás,
szédelgés stb.

Ámde Jókai költői világában a gonoszok ártó tö-
rekvéseit, gonosz trükkjeit épúgy, mint finoman szőtt
hálóit a gondviselés rendszerint megghiúsítja, sőt épen
jóra fordítja. Ártani akarnak s öntudatlanul használnak.

Mesterkedéseikkel, támadásaikkal felébresztik a jók
lelkében szunnyadó energiákat s gonosz törekvéseik el-
lenhatásként jó cselekedeteket váltanak ki. E két
öszön Jókai meséinek egy másik fontos rugója.

A nábob, öccse durva inzultusára lelkileg is, testi-
leg is megváltozik. Megházasodik, gyermeke születik, s
így öccse kezéről a vagyont végkép leüti. Straff feladásá-
val kompromittálni akarja Garanvölgyit s Aladár fogsá-
gát meghosszabbítani. De a házkutatás alkalmával fel-
színre kerülnek az öreg Garanvölgyinek fogoly öccséhez
írt levelei, ezek felébresztik a részvétet Eliz és Anker-
schmidt szívében s az eredmény lesz Aladár kiszaba-
dulása. Plankenhorst Alfonsine titokban értesíti Haynaut
felmentéséről, sürgetvén, hogy Baradlay Richárdot vé-
geztesse ki. Épen ellenkező eredményt ér el. Richárd
kiszabadul.

Gyakori motívum még bizonyos komikai cselekvő
hajlam, tréfáló kedv, mely számos mellékeseménynek,
jóizü epizódnak forrása. Mindenfajta hőse, jó ügy, mint
a rossz, szívesen tréfálja meg ellenfelét.

Ez sokszor a bosszú egyik eszköze: nevetségessé
tenni ellenfelét. Hogy a sok közül egyet említsünk:
gyakori motívum az esküvővel való megtréfálás. A kelle-
ten, nem szívesen látott vagy hűtlenné lett s ismét vissza-
tért kérőnek az esküvői előkészülettel való kecségtetése
s legutolsó percben való felvilágosítása, hogy mindez
másért van. A *Kőszívű ember fiaiban* a végrendelet
szavai szerint Rideghváry készül az özvegygel való el-
jegyzésre s az ünnepélyből, meglepetésszerűen a fiúnak,

Baradlay Ödönnek eljegyzése lesz. Csalváry Julia ezzel áll bosszút a hűtlen poétán (*Kedves atyafiak*). Athalie ezzel a gyengédtelen tréfával gyötri meg Tímeát, hogy az általa hímzett menyasszonyi fátyol az övé lesz. (*Aranyember*).

Jókai regényeinek mozgató rugói a személyeken kívül a természet és élet személytelen erői. így a kor-szellem. A kor intézményei, szokásai természetszerűen cselekedtető hatással vannak. II. József császár alkotmányellenes intézkedései természetesen ellenhatást váltanak ki a magyar nemzetben. A Széchenyivel megindult országos munkakedv elemi erővel ragadja magával a jobb lelkeket. A magyar szabadság veszélye s a reakció minden magyar hazafit a szabadság védelmére vagy általában a haza szolgálatába szólít. Az osztrák elnyomatás zsarnoki rendszere elől nincs menekvés, felkeresi a polgárt minden körben, minden viszonylatban.

Motívumok az intézményes magyar közélet visszatérő eseményei, életjelenségei, minők első sorban az országgyűlési képviselőválasztások, hol rövidre fogva (*Nincsen ördög*), hol részletesen, szélesen kirajzolva (*Kárpáthy Zoltán, Az élet komédiásai*) Mindazok a fogások, furfangok, melyeket a leleményes kortesagy e magyar alkotmányos ténykedésben annyi idő alatt kitermelt, költői erővel összefoglalva, jóízű humorral átítatva, új meg új motívumokul beszöve szerepelnek Jókai regényeiben.

De sokszor szerepel a magyar alkotmányos élet fórumainak, a megyegyűlések és országgyűlések élete is.

E motívumokhoz csatlakoznak a magyar műveit és népi társasélet szokásai, jelenetei, mint a lakodalom, lakoma, tor, beiktató, párbaj, pünkösdi királyválasztás, stb.,

Jókai nagyobb műveinek rendes motívumaihoz tartoznak a természeti erők, elemek is: országos szerencsétlenségek, általános elemi csapások, melyek a cselekvénybe beszöve a mese érdekességét is jelentékenyen fokozzák s azonfelül határozott kor- és helyszint adnak. Ilyen országgraszoló emlékezetes események a komáromi

földrengés az *Elátkozott család-ban*, az 1838-iki pesti árvíz a *Kárpáthy Zoltán-ban*, a kolera járvány a *Szomorú napok-ban*, az éhínség a *Régi jó táblabírák-ban*, az 1863-iki alföldi aszály a *Szerelem bolondjai-ban*, a tiszai árvíz az *Új földesúr-ban*. Valamennyi a cselekvény szerves része s indítékul is szolgál. Árvízi életmentésével szerzi meg ellensége leányának örök háláját Kárpáthy Zoltán; az alföldi éhínség lesz a végzete a hazafias indítékből állásáról lemondott kishivatalnok-családnak, Vikágosiéknak; a Tisza árvize hozza össze a Garanvölgyi és Ankerschmidt-családot s fűzi örökre egybe gyermekeik nászával.

Végül gyakori Jókainál a tiszta véletlen. Ez a mindennapi életben is jelentékeny szerepet játszik, így a regényben is. Jókai épen nem fél a véletlent, mondjuk a jó szerencsét egyik kedvelt motívumául avatni föl. Az *Arany ember* és *Nincsen ördög* c. regényeinek a fő indítéka a szerencse. Timár Mihálynak, az arany embernek, minden lépése, tette szerencsésen üt ki; érintésére, mint valami modern Midasnak, minden sikerré, arannyá válik. A *Nincsen ördög-ben* a szándékosan pusztulásnak szánt milliók a börze véletlenei folytán minden kísérletre megkettőzve kerülnek vissza.

Jókai regényeit a személyek és események gazdagsága jellemzi.

Nagy személyzetet mozgat s sok életkört érint.

Cselekvényei rendszeren két ellentétes ágból szövődnek: két családnak, ellentétes társadalmi osztályok, politikai pártok, vagy fajok képviselőinek egymással való küzdelméből. így az *Egy magyar nábob-ban* Kárpáthy János és köre küzd Abellinóéval; az *Arany ember-ben* Timea és Noémi köre; a *Kőszívű ember fiai-ban* a Baradlay-ház és a Plankenhorst-ház; az *Új földesúr-ban* a Garanvölgyi és Ankerschmidt-család.

Minden regényében vannak jóízű epizódalakjai és jelenetei, melyek az ideális színezetű főhős alakjának és történetének humorosan színezett reális visszképei. Ezek egyfelől a cselekvényt gazdagítják, a benne rajzolt élet-

kört kiszélesítik, másfelől a főhöst és történetét az ellentét erejével emelik ki; humoros hangulatokkal az eszmenyi légkört, jótékonyan mérséklék s a valószerűségét emelik. Ily epizódalak például az *Új földesur-ban* Kampós, a kasznár, ki urával, Garanyvölgyivel ellentétben a kisszerű, aktív ellenállásnak embere, ki a maga kicsinyes viszonyai között mindent az elnyomó hatalom ellenére tesz. Szűz dohányt szív, fegyvert rejteget, útlevel nélkül jár-ke, és képzelgő ábrándokat táplál. Ilyen az *Arany ember-ben* Fabula János Timár nagyszabású spekulációival párhuzamban kisdéd üzletek csinálója: így festi alá például a *Kőszívű ember fiai-ban* Baradlay Richárd vitézi bravúrjait Boksa Gergő gulyási hőstette, mellyel az ellenség által zsákmányul ejtett csordát visszatereli; Baradlay Ödön komoly és lelkes kormánybiztosi működését Tallérosi Zebulon bohókás alakja és története s annyi sok más.

Jókai a mese gazdagsága mellett nagy gondot fordít annak érdekességére. Ezt szolgálják jól alkalmazott romantikus ellentétei.

Már hősei is rendszerint ellentétbe állíthatók. Az ellentét kiterjed testi és lelki tulajdonságaikra, sőt életsorsukra.

Példát minden regényéből idézhetnénk. Legélesebben, mutatkozik az ellentét a „*Mire megvénülünk*” című, különben a valóság alapján dolgozott regényében.

E regény minden alakja ellentétet rejt magában, s azonfelül ezen alakok egymással is ellentétbe állíthatók, így a fényes életmódot folytató, de folyton adósságokkal küzdő, erkölcsileg nyomorult Bálnokházy, vele ellentétben a polgári életmódú, gazdag és derék Fromcsalád; a frivol beszédű, de alapjában derék és ember-szerető Topándy, viszont a kegyességet színlő, kezét mindig imára kulcsoló, alattomban pedig rablókkal cimboráló Sárkölygyi; a Madonna-arcu, de hideglelkű s jegyesét a bajban hűtlenül elhagyó úrleány, Melanie, a ragaszkodó lelkű önfeláldozó cigányleány, Cipra. A két Áronffy-testvér, kik közül az idősebb gyámoltalanabb, az ifjabb életrealóbb.

Ugyanígy ellentétbe állíthatók regényei egyes nagyobb részletei: az *Egy magyar nábob-ban* Kárpáthy János parlagi, de magyar, Abellinó raffinaít s idegen mulatozásai; ellentétes történetek Ankerschmidt Hermin szerencsétlen, s Eliz boldog szerelmi regénye; olykor ugyanazon képek ismétlődnek ellentétes tartalommal: Az *Élet komédiásai-ban* Seregély gazdatiszt idylli boldogsága gyermekei körében, s rövid időre rá boldogtalansága ugyanazon helyen gyermekei elvesztésével. Rendszerint a cselekvény szimmetrikus részei meglepő, de elfogadható ellentétbe vannak állítva.

Azonban Jókainál az ellentét nem annyira kiélezett, nem oly feltűnő és gyakori, mint a romantika francia nagymesterénél, Hugó Viktornál. Ellentétei a szem elől elrejtőznek; sokszor annyira természet szerűek, hogy csak a figyelmesen kutató szem képes észrevenni.

Hasonlóképen az érdekesség fokozására szolgálnak a jól alkalmazott meglepetések. Ezek egyszersmind regényeinek egyik romantikus színét is szolgáltatják.

Már hőseinek jelleme olyan, hogy titokban szeretnek érlelni valamit s tetteikkel környezetüket meglepni.

A meglepetés olykor a csattanóságig megy, midőn például Plankenhorst Alfonsine azt hiszi, hogy Baradlay Richárdot sikerült kivégeztetnie, s menyasszonyának diadalérettel mondja el a hírt: akkor a kellő percben megjelenik a kivégzettnek hitt Richárd teljes erőben és egészségben. Tudniillik Haynau, minden várakozás ellenére bukása előestéjén az összes foglyoknak kegyelmet adott. A csalány ez estben és sok más estben is az élethől van véve, mely abban a mozgalmas időkben gyakran szolgált hasonló meglepetésekkel.

Jókai szerkesztő művészetére nézve fontos annak a megjegyzése, hogy a fősúlyt a tárgyul vett eszme kellő kidomborítására helyezi; témáját lehető sok oldalról, költői teljességgel kívánja megrajzolni, így eseményeit sokszor nem annyira szigorú láncolat, mint inkább az eszme foglalja egységbe. Egyébként eseményeit, ha szigorú logikai egységbe nem is foglalja, kellőképen

összpontosítja, részei arányosságára, az egész kikerekítésére gondosan ügyel.

Külön említést érdemelnek kitűnő exposition, meseinek nagy költői erővel rajzolt bevezetései, melyek hatalmas erővel vonják az olvasót a regény világába.

Kompozíció tekintetében legjobb regénye az *Új földesúr*.

Jókai mesealkotó művészetét röviden így foglalhatjuk össze. Regényei rendszerint két történetből, egy politikai vagy egyéb érdekű és egy szerelmi történetből vannak szöve. Témájuk mindig kedves, megkapó; alapszmájuk nemes. Legkiválóbbak korfestő legényei. Indítékai: a gonoszok aktivitása, a jók jótéhtajlama, a tréfáló kedv, a kor- és társadalmi viszonyok, a természet vak erői, a véletlen. A cselekvény mindig gazdag, több életkört ölel föl, a főrangúakétól a népéig, de a történet gerince rendszerint a középosztályban játszik, hősei ebből valók. Meséiben a nagyszabású összeolvad a komoly valóságával s a komikummal. Főbb hőseit és eseményeit alacsonyabb életkorból vett komikai, vagy humorosan rajzolt mellékalakokkal és eseményekkel festi alá. Regényeiben a kor-, élet- és természetfestő képek jelentős helyet foglalnak el. Az események, ha nincsenek is mindig szigorúan egymásból fejlesztve, eszmeileg összpontosítva vannak s részleteik szimmetrikusan elhelyezve, a mese ki van kerekítve s a szálak költői igazsággal befejezve.

V.

Elbeszélő- és stílművészete

Jókai írói talentumában talán legnagyobb elbeszélő művészete. Az írónál igen sokszor nem is a tárgy fontos, mint inkább az a mód, ahogyan mondanivalójukat előadják. Jókainál maga a tárgy is mindig kiválóan érdekes, hanem az a művészet, amellyel elbeszéli, a magyar irodalomban egyedül áll s a világirodalomban is ritkítja párját.

E csodás adománya nagyban fokozza költői remekeinek hatást s képes gyöngébb alkotásait is élvezetessé, sőt értékesekké tenni.

Az író e művészetét elemezni annyi, mint színpompás, illatos virágot szirmaira tépdetni. Külön-külön meglátnók alkatrészeit, megismernők tulajdonságait, de az egész pompája, színharmóniája, illatárja elveszne kezeink között.

Mindazáltal megkíséreljük e csodás szép művészi jelenséget · az elmélet szürke világába bevonni, alkotó elemeire bontani, hiszen az elmélet szintelenségétől minden percben odafordulhatunk a valóság színgazdagságához. Mert egy oldal Jókai műveiből kiszakítva jobban megmagyarázza az író elbeszélő művészetét, mint a legélesebb elméjű elemzés kötetei.

Jókai elbeszélő művészetét röviden összefoglalva: a tárgyába való teljes és tökéletes beleélés, alanyi színgazdagság, rendkívüli szellemesség, sohasem lankadó elevenség, kiváló hangulati fogékonyság, páratlan humor, s mindezekkel kapcsolatban szinte megszólaló élethűség s sajátos, eredeti, egyéni színezet jellemzi.

Lássuk ezen tulajdonságokat egyenként.

Jókai első jellemző sajátosága a tárgyaiba való beleélés; gazdag költői szellemének tárgyával való tökéletes összeolvastása. Amit ír, azt költőileg átéli, átérzi. Mint

maga mondja: „Belehelyezem magamat az egyes alakoknak a kedélyhangulatába: iparkodom bennük élni. A gyilkosnak, az árulónak, a zsugorinak a lelki állapotját épenugy a magamévá teszem, mint a szenvedőét, a kétségbeesettét, a haragos bosszúállóét, ilyenkor, ha családom tagja, vagy a legkedvesebb barátom háborgat is, rosszul esik; lehet, hogy akkor épen zsarnoki kedvemben talál, indulatos vagyok, vagy elérzékenyülök a könnyekre fakadásig; vagy az egekben járok és gyönyörködöm ... Bele kell melegednem a tárgyamba ... Akarom, hogy az olvasó is érezze azt a meleget, ami engem hevített...”

Valóban Jókai műveiben el sem képzelhető azon nyersen átvett, feldolgozatlan részlet. Nem hiába előre kigondolja s a legapróbb részletekig kidolgozza műveit, hogy amikor leül, egy szó törlés vagy javítás nélkül írja le őket. Tárgyának mindig feltétlen ura; amit ír, az az ő eredeti szellemének fényes bélyegét viseli magán. Átfontja, beszövi, feldíszíti gazdag szellemvilágával.

Azonban e tekintetben kiváló művészi érzék vezet. Elbeszélő művészetével nem szorítja háttérbe tárgyait. Nála a mese áll előtérben; az érvényesíti első sorban művészi hatását; az író szelleme szorosan ahhoz simul, azt emeli, színezi, teszi érdekessé és vonzóvá.

Elbeszélő művészetének alanyi színező elemei rendkívül gazdag lelkipilágról, széles ismeretkörről, változatos tapasztalatokról, nagy olvasottságról s számos tudományágban, sőt gyakorlati foglalkozásban beható jártasságról tanúskodnak. De e változatos elemek mind harmonikus egységbe olvadnak össze.

Vonatkozásából, példáiból kitetszik, hogy behatóan ismeri a világirodalom remekeit, a világtörténetet, a magyar történetet, a természetrajzot, különösen a növény- és állattant, a földrajzot és néprajzot. E tudományágak egész rendszerében kitűnően jártas; költői világában azonban a rendszeres ismeretadatokon kívül nagy szerepet juttat az egyes tudományszakok különösségeinek, milyenek a régi történetírók mesés adatai, ér-

dekes anekdotái, a régi és újabb utazók különös megfigyelései, érdekes néprajzi adatai, a régi természettudósok naiv meséi, a nép furcsa hiedelmei, babonái, egy szóval a tudományos kuriózumok.

Mint a komáromi és pápai református iskolák egykori növendéke, természetesen kitűnően jártas még a *Biblia* és az ókori klasszikusok világában.

Szellemi világának alanyi elemei túlnyomó részben szemléltetők, festőiek, mert az író tehetségének, költői képzeletének egyik jellemző tulajdonsága a festői képszerűség. De vannak mély eszmélkedései, gyöngéd reflexiói is, melyek tanúsítják, hogy nemcsak elfogadja a benyomásokat, hanem azokban elmélkedni is szokott. Reflexiói azonban ritkábban, a hangulat erősebb hullámozása alkalmával nyilatkoznak, midőn élénkebben lelkeseedik, mélyebben sajnálkozik. Különösen az emberi szerencsétlenség, a mindenkivel közös „sors humana”, a jó méltatlan szenvedése, a kedves fájdalmas elmúlása indítják bánatos elmélkedésre.

Gazdag szellemi kincsét, ragyogó képzelet-, változatos ismeret- és gondolatvilágát csodás készséggel, felsőséges hatalommal kezeli. Egyik jellemző vonása a szellemesség; ismeretadatai, gondolatai között új, meglepő és találó kapcsolatok könnyed feltalálása és alkalmazása.

E tehetségével a francia szellemmel rokon s felér a legszellemebb francia írók értékével. E tulajdonsága nyilatkozik, hogy egészen szembeszökő helyről vegyünk példát, egy-egy regényének címében is. Egyik regényének címe: *A kőszívű ember fiai*. Találó cím, mert a címbeli hősnek nemcsak a szíve meszesedett el, hanem a jelleme és az érzése is. Fizikai és lelki értelemben is kőszívű. Egy másik cím: *Fekete gyémántok*. Vonatkozik egyfelől a modern élet gyémánttal felérő tényezőjére, a szénre, de vonatkozik másfelől egy női szem fekete gyémántjára. Vannak szellemes paradoxonai, mint *Szegény gazdagok*; elmés szójátékai, mint *Asszonyt kísér, Istent kísért*, ügyesen alkalmazott szálló igéi: *És mégis mo-*

zog a föld. Ugyanígy regényfejezeteinek és novella-gyűjteményeinek a címei is.

Jókaira igen jellemző hangulati fogékonysága s e mellett hangulatainak széles skálája. Sohasem áll különbözően tárgyával szemben. Mi sem áll távolabb tőle, mint a naturalizmus impassibilité, a tárgyi érzéketlenség követelménye. Nála elképzelhetetlen holmi száraz részlet. Nemcsak meséje, hanem elbeszélő művészetének a legkisebb színező alanyi eleme is át van itatva hangulattal. Mindig rokon- vagy ellenszenvet lehel, szeret vagy gúnyol, hevül vagy épen lelkesedik, felleng, legtöbbször szellemesen tréfál vagy humorizál.

Hangulatainak igen széles skálája van: a páthosz, mélabú, humor és gúny; ezek különböző vegyületei és változatai között mozog.

Meleg rokonszenv hevíti, midőn eszményi hőseiről beszél; s a gyöngéd kifejezések, szépítő körülírások, választékos szavak áradnak tolla alól. Ellenben felsőséges gúny élénkíti előadását, midőn ellenszenves alakjait rajzolja.

Részvéte megárad az emberi nyomor rajzán. Lelkesedése lobog az erény, a hazafiság, az emberszeretet tettein.

Mindenekfelett pedig kiváló humorista.

Gazdag humorával a világirodalomban is kitűnő értékkel képviseli a magyar szellemet.

A humorhoz két tulajdonság kell: kitűnő megfigyelő képesség és melegen érző szív.

Jókai humora általában az ember és élet, s különösen a magyar ember és élet sajátosságainak pompás megfigyelésében s a magyar faj életrealitásában, értékében való felsőséges hiten alapul. E felsőség érzetében tárja fel faja komikai gyöngéit, fogyatkozásait, melyek az ő szemében sokszor nem is gyalórságok, hanem csak a sajátos fejlődési viszonyok természetszerű eredményei, hogy szeretetét iránta annál teljesebben éreztesse; más fajokkal való egyenlő értékét, sőt azok-

kai szemben való elsőbbségét kifejezze, s másokkal is minél jobban megszerettesse.

Humorának kifejező eszközei: természetes szellemessége mellett kiváló komikai érzéke, mellyel egyfelől minden komikai jelenséget a legkisebbig s a legjelentéktelenebbig fel fed, másfelől minden komikai történetet, anekdotát, jellemző mondást, szójátékot ismer s költőileg értékesít.

Humorát önmaga is költői tehetsége egyik legértékesebb vonásának ismerte el, s akadémiai székfoglaló beszédében nem mint regényírónak, hanem mint magyar humoristának remélte a halhatatlanságot.

Ha szellemessége a francia szellemmel kapcsolja össze, viszont humora az angol szellemmel teszi rokonná. De sem itt, sem ott nem utánzó; a rokonság tehetsége természetéből ered; úgy szellemessége, mint humora minden tekintetben magán viseli eredeti tehetségének s a sajátos magyar szellemnek bélyegét.

Jókai előadására jellemző elbeszélésének alanyi elevensége.

E subjectiv elevensége, szinte drámaisága, sokszor a legköltőibb naivság határáig megy.

Mondhatni meséinek egyik láthatatlan, de mindenütt jelenlevő hőse maga a költő, ki minden percben életjelt ad magáról: nyilatkozik, véleményt mond, biztat, csodál, gúnyol, humorizál, kiveszi a szót hősei szájából. Sokszor alig különböztethető meg, hősei beszélnek-e, vagy a költő előadása oly eleven, oly drámai.

E kedves elevensége, mely soha egy percre sem lankad, Jókai elbeszélő művészetének egyik legeredetibb s legjellemzőbb tulajdonsága.

Eleveniségével társul kitűnő utánzó képessége, mellyel ritka művészettel tud beleilleszkedni egyes alakjainak helyzetébe, lelki világába, melyhez alkalmazza előadását is. E ritka adománya egyszersmind humorának is kiváló eszköze.

Eleveniségéből természetszerűen következik, hogy nem idegenkedik a beszéltető elemnek elbeszélésébe való

sűrű vegyítésétől, sőt vannak művei, (*Véres kenyér, Nincsen ördög*) melyek egészükben a hős szájába vannak adva.

Személyeit az élet, jellem és alkalom legtalálóbbszávaival, a való utánzásáig híven, szabatosan beszélteti. Mintha az élő emberek ajkairól azon híven ültetné át regényeibe az élő beszédet.

Ha hősei a szalonban beszélgetnek, beszédjük szikrázó szellemességével utóléri a leggyakoroltabb francia társalgót. De bármely társadalmi osztályhoz tartozzanak hősei, beszéljenek bármely körben, bárminő alkalommal: az a beszélgetés mindig a beszélőkhöz, a helyzethez, a lelkiállapothoz alkalmazott, szabatos, jellemző és élethű. Pompásan ismeri minden társadalmi osztály, típus, foglalkozás, sőt életkor beszédmódját.

E tulajdonsága regényeinek egyik igen fontos valószerűség!, elhithető eleme, mely még a szándékosan a valószerűtlenségbe kalandozó, fantasztikus meséinek is a valóság illúzióját adja.

Párbeszédei élethűségében olykor egészen a jargon alkalmazásáig megy. Utolérhetetlen kedvességgel használja fel az idegenes vagy tájbeszédet. De e tekintetben is ritka művészi önmérsékletet tanúsít: a jargont csak egy-egy rövidebb novellájában, vagy nagyobb művei egy-egy alakjában, kisebb epizódjában alkalmazza; egyszer jellemző művészetének, máskor humorának bájos eszközü. Gondoljuk csak az *Örmény és családja* hőséneke örményes, az *Új földesúr* aratóinak palócos, a *KŐSZÍVŰ ember fia* Tallérosy Zebulonjának jóízű tótos beszédére, mennyi jellemzet, de mennyi felséges humor is van bennök: a simplex alakokat s egyszerű jelene-teket milyen költői zománccal vonja be.

Külön méltatást igényel Jókai leíró művészete.

A regény nagyobb műfaja sokszor megkívánja a jellemzés, a hely vagy korszínezet kedvéért egy-egy személy, természeti tárgy, vidék, vagy jelenet részletesebb rajzát. De Jókai önállóan is műveli a leíró műfajt.

Utolérhetetlen természet-, életkép- és alakfestő. If-

júkorában gyakorolt festői művészete leíró költészetében nyilatkozik.

Leíró részletei rendkívüli elevenségükkel, jellemző részleteik gazdagságával, színességével, természeti hangulataik finom érzetetésével s költői szabatoságukkal tűnnek ki. Akár önállóan alkotja őket, akár regényeibe szövi, sohasem száraz, unalmas díszletek ezek, még csak nem is pihenők, hanem a lehető legsikerültebb költői alkotások; kiszakítva is valódi műrecek.

Kitűnőek személyeinek bemutató rajzai. Szabatos részletezéssel, rokon és ellenszenvét is éreztetve festi az arcot, termetet, a viseletet, a jellemző arcjátékot és taglejtést, úgyhogy a leírás után az egész alakot élethiven papírra rajzolhatni.

Természeti tájképei: balatoni, tátrai s erdélyi rajzai nemcsak jellemző részleteikkel, hanem a táj festőiségének, föntségének, szelídségének, egyszóval természeti hangulatának megkapó költői érzetetésével s az egész kép művészi kikerekítésével is kitűnnek.

Az Alduna fenséges rajza az *Aranyember-ben*, mely költői erőben Hugó Viktor tollát is felülmúlja; a tiszai árvíz az *Új földesúr-ban*; a hortobágyi napfelkelte a *Sárga rózsá-ban* s annyi sok más, mind különböző, változatos művészettel s valamennyi rendkívül elevenen, jellemzően, színesen és szabatosan festett költői képek. Mily változatosságot tud leíró művészetében kifejteni a költő, csak a hortobágyi napfelkeltének rajzát említjük. Egy festő kimegy a Hortobágyra a napfelkeltét lefesteni. De oly különös színeket, hihetetlen körvonalakat, leihetetlen alakulatokat lát, hogy bosszúsán földhöz csapja ecsetjét. A festő tényleg nem rajzol, de a költő igen, mert festő alakjának furcsálló megjegyzéseiben, bosszús felkiáltásaiban nagy művészettel érzékeltette meg a napfelkelte szokatlan pompáját.

Jókai stílusa elbeszélő művészetének legkészsége-sebb eszköze. Kevés író van a világirodalomban, a magyar irodalomban épen nincs, ki oly gazdag, változatos és színes stilbeli és nyelvi kifejező eszközökkel

rendelkeznek s azokat oly szuverén könnyedséggel használná, mint épen Jókai.

E stílbeli kifejező eszközök minden alkalommal, minden pillanatban teljes egészében rendelkezésre állanak: a legnagyobb könnyúséggel választja őket a tárgyhöz, helyezethöz, hangulathoz; mindig olyat, annyit és csak azt, ami épen odaül.

Stílkészlete felöleli a korabeli magyar irodalom egész költői kincsét, de ez távolról sem elég neki. Rendkívüli mértékben kiszélesíti és gazdagítja. Külön tanulmányt érdemelne annak kimutatása, hogy mi volt a magyar szépprózai stíl előtte és mivé lett utána. Ha Arany János az epikai költészet stíljét teremtette meg, Jókai viszont a szépprózai stílt alkotta meg. Ilyen teremtő erejű, kifogyhatatlan gazdagságú stílművész a magyar széppróza irodalomban nem volt.

Különösen kedveli a festői jelzőket, a jellemzetes és humoros körülíásokat, a gúnyos nagyításokat. De nincs a stíltannak olyan eleme, melyet céljaira fel ne használna s költői sikerrel ki ne aknázna.

Kifogyhatatlan gazdagságú képeit, hasonlatait, vonatkozásait mindig tárgyhöz alkalmazza; ha ügyvédről szól, képeit a jogi, ha katonáról, a katonai, ha földbirtokosról, a természeti életből veszi. Mindig fest velük; költői szint és hangulatot teremt általuk.

Prózája igazi költői próza; közel áll az élő beszédhez s a költészetéhez; mondatai egyszerűek; rendszerint mellérendeltek: Beöthy Zsolt hasonlata szerint, mint a magyar lány klárisgyöngye, önállóan sorakoznak egymás mellé.

Ámde, ha költői célja kívánja, a legtermészetesebb könnyúséggel kerekít ki hosszú körmondatokat, alkalmaz cikornyás mondatszerkezeteket, mert minden forma egyaránt a kezeügyében van; mindegyiket felsőséges művészettel tudja kezelni.

Általában véve már mondatszerkezeteivel is kitűnően tudja éreztetni elevenségét és hangulatát.

Kiváló érzéke van mondatainak mértéke, úgyneve-

zett numerusa iránt. Mondatai, mondatelemei arányosak, ritmikusak, a magyar beszéd zeneiségét kitűnően érzékel-
tetik. Prózája e tekintetben is kiválóan költői; monda-
tainak numerozitása egyik kiváló eleme művei költői
varázsának.

Nyelvi tekintetben Jókai a leggazdagabb nyelvű
magyar író. Az egykorú irodalmi nyelv teljes szó- és
szóláskészlete fölötté szűk az ő gazdag kifejezési kész-
sége számára. Kiszélesíti azt egyfelől a régi nyelv fel-
elevenített szép szavaival, másfelől az újított nyelv min-
den hasznavehető, életrevaló elemével. Sőt- ha a szükség
kívánja, a legnagyobb könnyedséggel alkot maga is
talpraesett új szókat.

De nyelve új és gazdagító elemei között kétségte-
lenül a legfontosabbak és legértékesebbek a népnyelv
szemenszedett szép szavai és fordulatai. Bámulatosan
ismeri a magyar nép nyelvét, jellemző szólamait, képes
kifejezéseit, melyekben, mint egy varázstükörben, nyi-
latkozik a tősgyökeres magyarságnak a múltja, ismeret-
köre, gondolatvilága, bölcsessége, szelleme, humora.
Ismeri egész terjedelmében, egészen az egyes népi fog-
lalkozási ágak szakszerű kifejezéséig s kiváló ízléssel,
elfogulatlan költői bátorsággal használja is.

E tekintetben a szépprózában ugyanazt a fontos és
szép feladatot töltötte be, mint amit Petőfi és Arany a
költészet terén: a népnyelv eredeti kincseivel az íro-
dalmi nyelv színesebbé, életszerűbbé és magyarosabbá
tételét.

Jókai nyelvi gazdagsága nem merül ki a népnyelv
elemeivel, ismeri s hol komoly jellemzetül, hol humoros
színező elemül alkalmazza a különböző céh- és szak-
nyelveket: mint a jogi, az iskolai élet nyelvét; a neo-
lóg költészet cikornyás kifejezéseit s másokat.

Nyelvének alkotó elemei között ott találjuk, költői
fesztelenséggel alkalmazva, a műveit társalgás közkeletű
idegen szavait és szólásait; olykor a tárgy festésére, de
gyakrabban egész egyszerűen a nyelv gazdagító eleméül.
Nyelvében megtaláljuk a műveit társalgás francia,

német, angol és olasz szavait, továbbá a korabeli latinos műveltség ismeretes deák szavait és szólásait.

Francia nyelvi elemei nagyobb tömegben vannak francia földön játszó novelláiban s regényrészleteiben, milyenek az *Egy magyar nábob* párisi jelenetei; német nyelvi elemei fölös számban használva, gúnyos jellemzetéül szolgálnak az osztrák önkényuralom korszakának; latin szavai festőileg jellemzik a régi jó táblabírák patriarchális idejét, midőn a deák beszéd épen divatban volt; de jellemzik az akkori iskolai és ügyvédi életet is.

Íme az elmélet egyszerű nyelvén, röviden elemezve Jókai elbeszélő és stílművészete. De nincsen az a szép-tani boncolás, mely elvontan, csak megközelítően is fogalmat adhatna annak megvesztegető bubájáról. S ami a legfőbb: Jókai elbeszélő és stílművészete teljesen egyéni; sajátságaiban minden más számára megközelíthetetlen, utánozhatatlan. Oly jellegzetes, hogy pár sora már elárulja az író. Ily varázslatos módon senki más nem ír, Jókainál valóban az elbeszélő művészet, a stílus maga az ember.

VI.
Irodalmi remekei

Jókai tehetsége s hajlama szerint regény- és novella író.

Ami Petőfi a dalban, Arány az epikában, az Jókai a regényben. E műfajba önti gazdag költői világát, ezzel tolmácsolja mondanivalóit nemzete számára.

Hosszú írói pályáján egyéb műfajokkal is próbálkozott; időleges sikereket is aratott, de igazán maradandó értékű műveket a szépprózai elbeszélés terén, a regényben és novellában alkotott. Ezeken nyugszik költői halhatatlansága.

Nagy számban irt költeményeket. Ezek inkább időszerű tartalmúak s megjelenésük idején hatásosak voltak. Az idők változásával tárgyuk érdekessége is megszűnt, színük elhalványult, s csak egy-egy maradt felszínen belőlük, mint a *Holt költő szerelme*. Különben költeményeiben is nyilatkozik mélyen érző szíve, aranyos humora, s találó gúnyja.

Hosszú, szinte a sírig tartó vonzalom fűzte a drámához, mellyel tulajdonképen írói pályáját is kezdte. Első drámája, a *Zsidó fiú*, nem került színre. Drámáit sűrűbben az ötvenes években írta, mikor még felesége is játszott: elsősorban azért, mert a közélet szünetelése alatt az irodalom mellett a dráma, a színpad volt a hazafiság menedéke.

Drámái közül legjobban tetszettek: *Dalma*, (az avarok történetéből), *Dózsa György* és a *Szigetvári vértanúk*. Bennük, mint a költő mondja: „a költészet nimbuszába Lurkóit hazaszeretet és szabadság eszméi megtalálták a fogékony kebleket.”

Később szívesen alakította drámává regényeit, noha meséi erősebb drámai cselekvény nélkül valók, s a szín-

pad reális világitását nem igen bírják el. Dramatizált regényei között legnagyobb hatású volt az *Aranyember*.

Ha Jókai a mozgókép technikájának mai fejlettségét megérte volna, bizonyára szívesen alkalmazta volna regényeit filmre; így mások végzik helyette ezt a munkát. Meséi kiválóan alkalmas mozgókép tárgyak: alak és eseménygazdagságukkal, képszerűségükkel, színeik gazdagságával és változatosságával, pompás festői részleteikkel, végül lelkesítő tartalmukkal szinte kínálkoznak a mozgókép minden lehetőséget nyújtó világába.

Természetesen a színpad is, a vászon is csak bizonyos szempontból jeleníti meg Jókai regényeit. Sok jelenségük, bájuk, varázsuk elvész az új közegben.

A regény és novella az ő világa. Ezekben természetessége páratlan. Nagyobb regényeinek száma félszáznál többre megy; novelláiból sok dekameront (száz novellacsoportot) állíthatni össze.

Regényei között legnagyobb számban vannak korfestő, társadalmi és történeti regények; de egy-egy példával képviselve van úgyszólván a regénynek minden képzelhető faja: irodalomtörténeti, archaeologiai, tudományos, népies, kaland, fantasztikus, utópisztikus, sőt rémregény ...

Regényi között művészi értékre első helyen állnak korregényei. Reprezentatív nagy alkotásai Széchenyi korára az *Egy magyar nabob*, Kossuth és a szabadságharc korára a *Kőszívű ember fiai*, az osztrák elnyomás és szenvedőleges nemzeti ellenállás korára az *Új földesúr*.

Egyéb regényei között a legkitűnőbbek: az *Aranyember*, mint a költő legkedvesebb regénye, melyben idylli hajlamainak legszabadabb kifejezést ad; a *Tengerszemű hölgy*, melybe a legkedvesebb s legköltőibb módon szövi egyéni életének adatait; a *Sárga rozsa*, mint népies hajlamainak legpompásabb gyümölcse; a *Kedves atya fiak*, magyaros humorának leggazdagabb és legbájosabb alkotása.

E halhatatlan művek mindegyikében benne van a

teljes Jókai, minden erényével, zsenialitásával, szeretetre-méltóságával.

Az *Egy magyar nábob* gróf Széchenyi István korát, a magyar nemzet újjáébredését rajzolja rendkívül jellemző és hatásos típusokban és képekben. Tárnya a régi magyar tivornyázó és külföldön pazarló nemesi osztály eltűnése, illetőleg átalakulása a modern idők haladni akaró, dolgozó és szabadelvű nemességévé.

Az otthon dorbézoló, öserejét parlagi mulatságokban vesztegető, jobb sorsra hivatott nemesség tipikus képviselője az öreg Kárpáthy János, a nábob; a külföldön élő, hazáját és faját megtagadó, erejét céltalan különkedésekben pazarló s minden jobb érzésből kivetkőzött magyar főnemes példaképe az unokaöccs, a rengeteg Kárpáthy vagyon törvényes várományosa, Kárpáthy Abellinó. A történet magya: Abellinó gonosz mesterkedése nagybátyja halálának siettetésére s a vagyon megkaparintására. János névnapra koporsót küld nagybátyjának, kit a bánalom a sír szélére sodor. Ősereje legyőzi a csapást, szakít előbbi életmódjával; nőül veszi az erényes Fannit, kit épen Abellinó készült nemtelen módon hálójába keríteni; a közügyekben részt vesz, a közjóra bőkezűen áldoz s méltó utódot hagy maga után, Kárpáthy Zoltánt, kit nemeslelkű és hazafias gyámszülői, Szentirmayék teljesen az új idők szellemében nevelnek fel a magyar ifjúság mintaképeül.

A regény alapeszméjét a költő a nábob végrendeletében fogalmazza meg:

„Akarom, úgymond, hogy fiam jobb legyen, mint én voltam. Talán az ő erényeiért megbocsátja az Isten, mit ellene vétettünk, én és őseim és azok mind, akik hozzám hasonló életet éltek. Mutassa meg ő életével, milyeneknek kellett volna lennünk. A gazdagság ne rontsa meg szívet, hogy vénségében meg ne bánja ifjúságát. Bár gondoskodtak volna rólam így! Bár apám kieséseinek felén vezetőt, férfit nyert volna meg, ki megtanított volna rá, mint használgam a másik felét. Én azt akarom, hogy fiam boldog legyen. Mi a boldogság? Pénz? Birtok?

Hatalom? Egyik sem az. Én bírtam mindezt és nem voltam boldog. Lelke legyen gazdag. Eszes, becsületes, szilárd, jó polgár, jó hazafi legyen s nemessége ne csak címerére, hanem szívébe is legyen írva.”

A regény nagyszabású, rendkívül színes és eleven képekben jeleníti meg egyfelől a régi magyar nemes parlagi mulatozásait, bemutatja a kortyondi frátereket, a nagyúri tányérnyalókat, a végnélküli tivornyákat, a pazar névnapokat; másfelől a külföldi, párisi költséges szórakozásokat, melyekben a pénznek minél eredetibb módon való elverése a cél s a melyeknek a központja a regényben egy nagy hévvel vívott színházi csata, tapssal és füttyel az épen magyar származású primadonna ellen.

A kor törekvései több típusban vannak megörökítve: A haladó magyarság ideális lelkületű képviselői: a csak keresztnévükön említett gr. Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós, továbbá az ő nyomukon rajzolt gr. Szentirmay Rudolf s neje, a női báj és lelkesség megtestesülése, a gróf Széchenyi Istvánné képére rajzolt Eszéki Flóra grófnő.

A régi és pusztulásra ítélt típusok között a költő nemes rokonszenve az első, a Kárpáthy János féle típus mellett van, mint a melyben megvan a jónak, a haladásnak a csirája; határozott ellenérzéssel tekintí a másik típust, a nemzettagadót s minden nemesebb vonástól megfosztja, minden jóra képtelennek ítéli s erős gúnyjával ostorozza.

Kitűnő vonások jutnak a régi magyar fő- és köznemesi életre az országgyűléstől a névünnepig s a népéletre is. Igen eleven kép a pünkösdi király ünnepélye.

Mindent összefoglalva az *Egy magyar nábob* a magyar reformkorszaknak valóban nagyszabású, halhatatlan költői képe.

A *Kőszívű ember fiai* című regénye a magyar szabadságharc mozgalmas idejébe vezet. Meséje a három Baradlay-fiú, Ödön, Richárd és Jenő története, kiknek aulikus és dinasztikus érzésű atyjuk végrendeletileg a diplomáciai, a katonai és hivatali pályát szánta, de

akik magyar érzésű anyjuk szavára épen a magyar nemzeti ügy lelkes bajnokaivá lesznek. Ödön anyja hívó szavára odahagyja nagy reményekkel, pompás élvezetekkel kecsesgető követségi hivatalát Szent-Péterváron, haladó elvű főispán, majd a szabadságharc alatt polgári kormánybiztos lesz. Richárd anyja személyes hívására századával elhagyja Bécsset s ezer veszélyen keresztül hazájába szökik, hol a nemzeti hadsereg kiváló főtisztje, Budavár bevételének egyik hőse lesz. A harmadik fiú, ki lány természetével ingadozik, melyik ügyhöz álljon s tetteleg nem vesz részt a nemzeti erőfeszítésben, magyar érzését az osztrák megtorlás, üldözés *szórnom* napjaiban mutatja meg: Ödön bátyja helyett vértanúságot vállal s így a legnagyobb hőstettet követi el.

A Baradlay-családdal, a magyar hazafias erőfeszítés és feláldozás példáival szemben áll a bécsi Plankenhorst-ház, az ármány, az árulás, a reakció fészke.

A három fiú szerelmi története, más-más változatban gyönyörűen fonódik össze a főtárggyal. Ödön már a történet elején nőül veszi régi szerelme tárgyát, kitől rideg atyja életében elszakította, az egyszerű, de gazdaglelkű papeányt s boldog családi életet él, melynek köréből csak a magyar ügy veszedelme ragadja ki s hová Jenő öccse hősi önfeláldozása ismét visszavezérli. Richard heves küzdelmet folytat szerelméért, a Plankenhorst-házban nevelkedett kedves Editért s csak a történet végén vívja ki boldogságát. Jenő végzetes szerelme a gyönyörű démon, Plankenhorst Alfonsine iránt, mely reménytelen lelki tusába keveri családjával s hazafiúi érzésével, csak a halálban találhat kibékítő megoldást.

Részletes, jellemző és eleven vonásokkal van megörökítve a bécsi forradalom: a forradalmi típusoknak, a dühöngő népszenvedély erejének, változásainak meseteri feltüntetésével, melyeket az író egy bécsi kiküldetése alkalmából személyesen látott; az idegenből hazájába szökő honvédsereg szívfacsaró szenvedéseit s változatos háborús képek között Pest bombázása, szintén saját benyomások után rajzolva s a magyar szabadság-

harc egyik legkiemelkedőbb ténye: Budavár visszafoglalása.

Az író vásznán tömérdek korjellemező alak mozog, a főúrtól az egyszerű pórig; a hazafias vitézség, okosság, és önfeláldozás példaképei mellett ott vannak az Ephialtesek is: a muszkavezető four, a kém, az áruló. A lelkesek mellett az ingadozók, a közönyösek.

A költő lelkesedve rajzolja a magyar hősiség, lovagiasság, egyenesség csodatetteit s erős gúnnyal bélyegzi meg az ingadozást, az árulást.

A regény a magyar szabadságharc örökéletű hős költeménye.

Az *Új földesúr*, úgy tárgy, mint jellemzés, kidolgozás és szerkesztő művészet tekintetében Jókai legkitűnőbb regénye, mellyel, mint nagy késői tehetsége legrepresentatívabb alkotásával, a magyar irodalom egyik elsőrangú gyöngyével kissé részletesebben fogunk foglalkozni.

Az *Új földesúr* tárgya az, hogy a magyar földre települt idegent az osztrák önkényuralom visszaéléseinek sorozata s a magyar jellem és élet vonzó deréksége szívvel-lélekkel magyarrá teszik.

Meséje két család összefonódó története. Ankerschmidt, a nyugalmazott ezredes az új törvények alapján egy nagyobb birtokot vásárol s magyar földesúr lesz.

Szomszédja Garanvölgyi Ádám, szenvedőlegesen ellenálló magyar földesúr, kit az osztrák önkényuralom vagyonában is megrövidít, aki nem dohányoz, nem vadászik, nem pöröl, nem jár ki, hogy az elnyomó hatalommal ne jöjjön érintkezésbe. Unokaöccse, Aladár, kufsteini államfogoly, az önkényuralom másik áldozata, szenvedéseit felsőséges lélekkel viseli. A cselekvény mozgatója, az ártó gonoszság megtestesülése s egyzersmind az osztrák rendszernek kész eszköze, Straff, ki előbb beárulja, majd feljelenti Garanvölgyit. De a gondviselés gonosz mesterkedését jóra fordítja: Ankerschmidt és Garanvölgyi előbb megismerik, majd megkedvelik egymást s Ankerschmidt nagy befolyásával ki-

szabadítja Aladárt. Straff újabb gonosztette az volt, hogy alacsony számításból megszőktette Ankerschmidt idősebb leányát, Hermint, ki férje bántalmai elől az atyai házba jött vissza meghalni... A kártevő tiszai árvíz melyet végelemzésben szintén az új rendszer emberei idéznek fel, egy helyre hozza a régi és új földesúr családját; Aladár és Erzsike, Ankerschmidt második leánya megismerik és megszeretik egymást s egy párrá lesznek. A nász végleg magyarrá teszi Ankerschmidtet, ki sangvini-kus természetével mindjárt ellenzéki is lesz.

A regény kitűnő korpép. „Egy regényemben sem igyekeztem, mondja az író, a kort, melyben történetem meséje fejlődik, annyira híven ecsetelni, mint az *Új földesúr*-ban. Azok az alakok valóban mind itt éltek, az a küzdelem valóban itt folyt le a szemünk előtt, magunk is szerepeltünk benne; ennek a komikum és tragikuma mind valóság.”

Látjuk benne az elnyomó osztrák hatalom eszközeit: az idegen tisztviselőket, kik hivatalos hatalmukat saját hasznukra kezelik s magánérdekekből egész vidékeket tesznek tönkre.

Az új törvényeket, melyek különösen az új adók kigondolásában fejtenek ki nagy leleményességet: adó alá kerül a dohány, a kártya, a fegyver, a per. A törvények belenyúlnak a magánélet legsajátabb területeibe, útlevelek követelésével megnehezítvén a szomszédba járást s megszabván a viselendő kalap szalagjának minőségét és méreteit is.

Az osztrák államrendszer erkölcstelenségét: a kémkedés, feladás, levélfeltörés, házkutatás intézményes uralmát (Cabinet noir), az élősdiék gyorsan felszaporodó hadát: a haszonleső idegen prókátorokat (Grisák), a sikkasztó vállalkozókat, a csalókat, kik Petőfi nevével házaltak.

Más oldalról a Bach-korszakbeli magyar társadalmat: a Kufstein várában sínylő magyar szabadsághóst, a megyei tisztétől visszavonult, csak emlékeinek élő, a kor keserveivel, nehéz viszonyaival küzködő magyar

földesurat, ki passiv ellenállásával védekezik a hatalom ellen; a naiv álmokat kergető, forradalmi újságjait rejtető kis embert (Kampós); a szegénylegényt, ki a hatalom bosszantásában tölti kedvét s „belekacag a süvöltő zivatarba” (Szemes Miska).

Szerkezet tekintetében is kiválik az *Új földesúr*. Eseményei eszmeileg összpontosítva, kellőképp egymáshoz függeszve, arányosítva s művészileg kikerekítve vannak.

Alapeszméje: az osztrák érzelmű földesúr magyarrá válása, az események lazább összefüggését engedi. Ankerschmidt lelki átalakulását többféle, külső és belső, köz- és magánérdekű események eszközölhetik. A költő aggodalom nélkül él az alapeszme által engedélyezett jogaival s a cselekvénynek egyes nagyobb mozzanatait inkább külsőleg, mint belsőleg függeszti össze. De valamennyi egy rendszer, egy társadalom jelleméből fakad: Straff kémkedése, zsarolása épúgy, mint Szemes Miska sertéslopása, sőt a tiszai árvíz is végelemzésben a politikai rendszer visszaéléseire vihető vissza, s minden esemény, minden epizód egy eszmei célt szolgál.

Az események egymásra következése az ellentét szépségét érezteti. Bräuhäusel hivatali molesztijára következik Garanvölgyi önzetlen szomszédi szívessége; míg Ankerschmidt a szomszédjának fiát adja vissza, addig ő maga egyik leányát veszti el; Hermin tragikus szerelmi történetére következik Erzsike boldog szerelmi regénye. A mii eleje és vége is megkapó ellentétet alkot: az elején szenvedő lemondás, az erők erőszakos visszafojtása, a köztérről visszahúzódás; a végén cselekvő pezsgés, egy újra kezdődő élet vidám zaja; kilépés a magánéletből a köztérre.

Az események növekedő érdekűek: elől a kisebb jelentőségűek, azután a fontosabbak; sőt az egész regény érdeke felfelé emelkedik s a társadalmi élet szűkebb köréből fokozatosan az országos politikai élet köréig lendül.

A cselekvény kellőképpen tagolva van. A bonyodalomban négy összefüggő eseménycsoport van: az első

megindítója Straff, ki Ankerschmidtet Garanvölgyi ellen ingerli; a másodiké Szemes Miska furfangos sertéslopásával; a harmadikat ismét Straff indítja meg feladásával, melynek eredménye Aladár kiszabadulása; a negyediket a tiszai árvíz, mely Aladár és Erzsike boldogságát mozdítja elő.

A cselekvény ügyesen ki van kerekítve, a szálak a költői igazságszolgáltatás követelményeinek megfelelőleg befejezve. A főesemény: Ankerschmidt lelki átalakulása költőileg indokolt, s hogy túl is lendül, ellenzéki lesz, vérmes természete magyarázza. De maga a korkép is vigasztaló perspectivával végződik. Az önkény legerősebb dühöngése közelgő végét sejteti; össze van hiva az 1861-iki országgyűlés, mely hivatva van a magyar nemzet és uralkodója között a békés megértés útjait egyengetni, s egy szebb jövő hajnalának reményét deríti a magyar nemzet égére.

Mint a szorgalmas méh a mérges virágból is édes mézet gyűjt: úgy találta a költő is a magyargyilkoló idők szomorú képeiben a magyar nemzet fenmaradásának és megerősödésének biztató eszméjét. Ragyogó képzeletében az osztrák önkény komor képei költészetté enyhültek; emelkedett kedélyében a magyarság testi-lelki szenvedése lelki erőt lehelő humorrá; az elnyomó osztrák hatalom gyűlölete felsőséges gúnnyá; a magyar nemzet egész megpróbáltatása pedig egy szebb jövő biztosítékává.

Mintha a költő azt mondaná: Ha a magyar megtartja erkölcsi felsőségét: érzése nemességét, szíve jóságát, cselekedeteinek egyenességet; a szenvedésben méltóságát, a munkában lelkes kedvét: akkor nemzeti létfáját a legerősebb vihar sem képes kidönteni. Az *Új földesúr* eszméje a magyar szellem hódító ereje. Az *Új földesúr* maga eme hódító magyar szellem őszerejének fényes bizonyossága.

Az *Aranyember* Jókai legpoétikusabb regénye, melyben költői vágyai, idyllikus hajlamai legszembetűnőbben nyilatkoznak. Tárnya egy komáromi történet, hőse ere-

detije is egy komáromi dúsgazdag gabonakereskedő. Timár Mihályt a sors minden kegyével elhalmozza. Reá száll a Törökországból menekülő Ali Csorbadsai minden kincse, s később leányát is nőül veszi. Kincsével jól sáfárkodik, s minden ég a kezei alatt. Világkereskedelmet indít. De kincs, szerencse, hírnév, szép és hű feleség, — szerelem nélkül nem boldogítja. Megszereti a névtelen Dunaszigeten a búbajos Noémit, a természet egyszerű, de mélyen érző, igaz szívű gyermekét, kinek körében kedves idylli órákat tölt; utoljára ott hagyja kincsét, állását, mindenét s a Senki szigetére rejtőzik, hol önalkotta világában boldogan éli le hátralévő éveit.

Bele van szöve egy bűnügyi érdekű részlet: az irigy és féltékeny nő, Athalie, gyilkossági kísérlete szerencsés vetélytársa, Timea ellen.

Senki szigetének természeti szépsége s idylli életének rajzában egész gazdagságában kifejti pompás természet- és idylli életfestő tehetségét.

Figyelemreméltó a költő célzata, miként a *Fekete gyémántok-ban*: a gyakorlati, technikai és kereskedelmi pályák fontosságának, szépségének költői kiszínezése és a magyar ifjúság elé állítása. Berend Iván a magyar mérnök, Timár Mihály a magyar kereskedő ideálképe.

A *Tengerszemű hölgy* az a regénye Jókainak melynek meséjébe a legköltőibb sikerrel szövi saját, fiatal életének érdekes adatait. Megkapó részleteket közöl gyermekkorából, festi kecskeméti tanuló éveit, az első irodalmi kitüntetés, a *Zsidó fiú* akadémiai kitüntetésének mámorával; első pesti éveit, irodalmi fellépését, az *Életképek* szerkesztését, első regényének a *Hétköznepok-nak* készülését.

„Az egykori márciusi ifjú lelkesedése lobog benne, midőn március 15-ikének eseményeiről beszél, melyben neki magának oly nagy része volt.” Feleleveníti Laborfalvi Rózával való megismerkedését, esküvőjét, a szabadságharcban való részvételét, bujdosását a Bükk vadonában, hol a regény „legtündöklőbb” fejezetei játszódnak le.

A költő a maga fiatal koráról beszélve, „mintegy összes tehetségeiben megfiatalodik.”

E subjectív részletek alkotják a regény fő érdemét és vonzóerejét.

Eszméje: a nő sorsa a férfi. Hősnője Erzsike, egy gazdag komáromi úri asszony leánya, a költő gyermekkori ismerőse, kinek szemei oly csodálatosan változtak minden indultnál, mint a tengerszem, de az indulatai is gyakran változtak. Innen a cím. Ez a leány beleszeret az ifjú Jókaiába s felkeresi, midőn első regényét írja. Vallomást tesz előtte. Akit ő igazán szeret, azzal boldog tudna lenni a pásztor kunyhójában, a vándor komédiás sátrában, a katona tábortüzénél s az iskolamester vályogviskójában.

Íme a tengerszemű hölgy sorsa költői módon előre éreztetve. Jókai, irodalmi dicsőség vágyától hevítve nem viszonzozza érzelmeit s így útjaik elválnak. Erzsike férjhez megy, de szerencsétlenül. Többszöri elválás után végre utolsó férjét, ki megverte, agyonlövi s bűnéért életfogytiglani börtönnel bünhődik. Az író felmenti bűnének súlya alól, mert nemcsak vétkezett, hanem szenvedett is: nem talált magához méltó élettársat. Jó férj oldalán angyal lett volna.

Jókai költészete népies irányának remek gyümölcse a *Sárga rózsá* című hortobágyi parasztrehány. E művében, mondja Beöthy Zsolt, „tárgyainak ahhoz a köréhez tér vissza, mely fiatal képzeletét a *Népvilág* feledhetetlen meséire inspirálta: a magyar népélet képeihez; mintegy ifjúságát látszik visszanyerni, ennek egész jókedvével, erejével, fogékonyságával és egyszerűségével.”

A *Sárga rózsá-ban* a hortobágyi pusztát s a magyar csikóst emeli a költészet körébe. Tárgya egy egyszerű szerelmi történet. Klári, a hortobágyi korcsmárosleány, míg régi kedvese, Decsy Sándor a katonságnál szolgál, ismeretséget köt Lacza Ferkó gulyással s neki is ad sárga rózsát. A visszatérő legény megsejti a valót s nem úgy viseli magát, mint régen. Hiába erősíti a leány, hogy csak őt szereti, nem bírja megbocsátani

neki, hogy azzal a másikkal is szóba ereszkedett. A leány, hogy kedvese szívét visszahódítsa, babonából borába nadragulyát kever. Decsy Sándort, akin a mérgezés jelei kitörnek, az állatorvos veszi gyógykezelés alá s a leány önfeláldozó hűséggel ápolja. A bűnvizsgálatnál a legény védelmébe veszi a leányt s tettét letagadja.

Talán szívsebe begyógyulna, de kezébe kerül Lacza Ferkó váltója, melyet Klári ezüsfüggőjének bearanyozásáért adott s ez indulatát fölkelti. Másfelől Laca Ferkót is, ki egy morva herceg uradalmába készült menni gulyásnak s új gazdája marháit el is hajtotta a Tiszáig, hol az áradás miatt vesztegelvén, megtudja Klári és Sándor esetét, elfogja a hazatérés vágya, a gondjaira bízott gulyát megriasztja s maga is utána siet a Hortobágyra.

A két vetélytárs a csárdában találkozik. Először csendesen iddognak, majd szóváltás után lóra kapnak s egy-egy fütykössel pusztai párbajt vívnak. Sándor agyonüti Ferkót, szétfújja a szélbe a sárga rózsát s világgá vágat.

A hős jelleme, egy szenvedély, a szerelemfáltés gyűjtőlencséjében tükröződik vissza. „Benne szikrázik, mondja Beöthy Zsolt, az egész embernek, az egész fajnak egész benső világa. Keserű szilajság és büszke borongás, szembeszálló egyenesség és nehezen mozduló konokság, a férfias méltóság küzdése lebíráhatatlan ellágyulásokkal, szavakban fukar szemérem, kényes becsületérzés és helytálló lovagiasság; e tulajdonok szövedékében jelenik meg a csikós féltékenysége.”

Az egyszerű történet a Hortobágyon, a magyar pusztai alakok s képek között pereg le. A főhősökön kívül pompás alakok a debreceni polgárok, a kondás.

Gyönyörű rajzai vannak a pusztai természet és pásztorélet köréből: a ragyogó szépségű napfelkelte, a gulya, a vásárosok, a számadó gulyás búcsúja keresztfiától, a pusztai párbaj.

A *Kedves atyafiak* Jókainak azon elbeszélése, melyben magyaros humora a leggazdagabban és legjellegze-

tebben nyilvánul. Meséje tulajdonképpen egy leánynéző története a magyar vidéki élet utolérhetetlenül kedves és humoros képei között. Berkessy Gábor urambátyám szép leányának, Unkának kezéért három kérő versenyez: a Gyulássy-család félszeg sarja, Sándor öcsém; Tállyay Károly, a derék és komoly ifjú és Sós Kálmán, a meghasonlott lelkű, búsongó poéta. A Gyulássy-család teljes számban felvonul: az apa, az anya, a regnáló asszony-ság s a kérő mellett a kis rakoncátlan Péter. Hasonlóképpen a Tállyay-család is, Tállyayné fiával s kis leányával, a csintalan, éleseszű Lizikével. A poéta azelőtt Csalváry Júliának, egy gazdag fiatal özvegynek udvarolt, kinek házasságot is ígért, de most atyja kívánságára ő is Linka kérőjének csap fel.

Menet Gyulássyék Kassay Lőrinc uram vendég-szerető házánál töltenek egy szívességben kifogyhatatlan jónapot; Tállyayék viszont a zsupori és zsémbes gazd-asszonya zsarnoksága alatt nyögő Hamvassy Ábrahám-nál egy kelletlenül lefolyt napot.

Berkessy uram pompás lakomával várta a kérőket, akik közül a komoly és szerény Károly nyerte meg Linka tetszését, míg az ügyetlen Sándor egyik baklövést a másikra halmozta, a fűzfa poéta pedig végtelen önteltségével és hiúságával vallott kudarcot.

Lakoma után a vendégek sétakocsizásra mentek a birtokot megnézni. Sándor öcsém, ki szegyeit a leányok mellé ülni, a poéta lovára kapott föl. A ló a szokás hatalmánál fogva egyenesen Csalváry Júliához vitte, ki nagy zavarban volt: az esküvői előkészületeket megtette s a vőlegény, a költő: visszalépett.

Linkát Károly vette el; Csalváry Julia Sándor öcsémhez ment férjhez; csak a poétának nem jutott feleség.

E kis műremek mintegy miniatűrben mutatja Jókai minden kiváló tulajdonságát. Alakjai részint a magyar jellem komoly és derék képviselői: Kassay Lőrinc és Berkessy Gábor joviális, szeretetreméltó magyar urak; az utóbbi mindig tréfál, anélkül hogy valakit sértene: s

nevetésével bünteti a pöffeszkedést és pózolást. Tállyay Károly a rokonszenves, szerény és őszinte hős. Másfelől felvonulnak a rendkívül bájos humorba fűrösztött vidéki komikai alakok, nem is egyenként, hanem bokrosával: a Gyulássy-család vedlett, ósdi hintójával, menni alig bíró sovány lovaival, elmaradt modorával és viseletével. A családfő, Menyhért úr, kinek csak felesége távollétében jön meg a szava, de akkor kapitális ostobaságokat mond, felesége, a ki a kormánypálcát viseli s úgy az igazi, mint a családi szekeret kormányozza; a nagy fiú, Sándor öcsém, kinek minden szava, tette kiszámított ügyetlenség; ki éhesen kel fel a tífzofogásos ebédétől, mert formálisan le nem fogták, s szájába nem tették; ki az esküvőjén úgy elbámul, hogy a pap kérdésére: Szereted-e azt a tisztességes személyt, akinek a kezét fogod, apja kiáltja: Szereted hát, hogy hogyné szeretnéd, persze, hogy szereted! Azután a mogorva Ábris úr s nyelves gazdasszonya Boris asszony, kinek a kenyere a késhez ragad, ha vágják, s szájpadrólhoz, ha rágják s akinek minden tette panaszos. Kálmán, a pózoló költő, ki költeményekkel akarja meghódítani a leányka szívét s előbb Cs ... J ...-hez intézett költeményét anyagi érdekből most L ...-hez címezi.

A nők közül végtelen finom, gyöngéd vonásokkal rajzolt alak Linka, a jó gazdasszony s amellet az igaz költészetnek is rajongója. Mily angyali bájjal tud pörölni. Azután Liza a pajkos kis lány, kinek minden szava vágás, minden tette ügyesség. Még a divatnő is szerepel Csalváry Júliában, finom és elegáns kiadásban.

Az események symmetriába vannak állítva. Ellenféltéses párok: A Berkessy-ház, hol eladó lány van s a hova a kérők mének, s Csalváry Julia háza, hol a kérés már megtörtént s a lakodalomra készülnek. Az utbaeső vendéglátó házak és vendégeik is megkapó ellentétbe vannak állítva. Egyfelől a derék és vendégszerető Kassay-ház, a furcsa távoli rokonokkal, Gyulássyékkel; másfelől a elhanyagolt, dúlt életű Hamvassy-ház a közel látogatókkal, kik viszont a józanságot és derékséget képviselik.

A költő előadása sehol sem kedvesebb, elevenebb, humora gazdagabban és szeretetreméltóbban nem áradó, mint eme, ihletének igen szerencsés percében alkotott valódi műremekében.

A *Kedves atyafiak* egyszersemind kitűnő példa novelláira. Ezekből mint műremeket, nem néhányat, hanem százat is idézhetnének. Míg regényeiben tehetsége összetett módon nyilatkozik, addig novelláiban és rajzaiban egy-egy irányában. Egyikben inkább páthosza, a másikban humora, a harmadikban népiessége és így tovább. Gyakran külön kötetbe foglalja hasonló természetű novelláit. A *Csataképek* a szabadságharcból vett rajzait, a *Népvilág* népies, a *Délvirágok* keleti, *Észak hónából* muszka tárgyú novelláit és rajzait tartalmazza.

Úgy regényei, mint novellái között a műremek mellett akadnak kevésbé értékesek is, emberileg ez más-kép nem is lehetséges, de joggal állíthatjuk, hogy teljesen értéktelen egy sincs.

VII.

Magyar nemzeti és világirodalmi jelentősége

Jókai jelentősége a magyar irodalomban felmérhetetlen, írói nagyságával kinő a szűkebb faji irodalom korlátain s a világirodalom kiválóságai közé emelkedik,

Műveinek igen nagy az esztetikai értéke, de nem kisebb erkölcsi és történeti jelentősége sem.

Jókai a magyar szellem összetételének egyik legértékesebb tényezője.

Mindenekelőtt egyedüli alakja a magyar irodalomnak abban, hogy valódi reprezentatív szellem. Korának minden hatását felfogta s költőileg kifejezésre juttatta. Nincs magyar író, ki annyi oldalról, oly gazdagon, oly teljesen képviselné korszakát, mint ő. A főrangúak életétől a népelet köréig, a politikától a társadalmi élet különbözőféle megnyilvánulásáig, tudományt, művészetet, gyakorlatot mindent összpontosított lelkében. Milyenek voltak a magyar társadalmi osztályok, hogyan folyt életük, a politika eseményei, a társasélet krónikája, a közéleti eszmék, irányzatok, tudományos, művelődési állapotok, szokások, divat, egyszóval mindaz, ami egy korszak színes és mozgalmas képét alkotja mind visszatükröződik regényeiben.

Igen jelentős irodalomtörténeti szempontból. Petőfivel és Arannyal együtt a népies-nemzeti triáoszt alkotja. Míg ezek a lírába és epikába, addig ő a szépprózába vitte bele a népies elemet oly mértékben s oly ízléssel, mint senki más. Ezzel a szépprózai elbeszélést: a novellát és regényt tárgyban és szellemben, nyelvben és formában véglegesen eredetivé és gyökeresen magyar zamatúvá tette.

Míg a magyar irodalmi áramlatok közül a nemzetibbhez, a népies irányhoz csatlakozott, a világirodalmi irányzatok közül tehetsége, hajlama, kora a romantikus

irányzathoz csatolta, melyhez az irodalmi áramlatok és izlés változásai közben is hű maradt. A regényes iránynak a magyar szépprózai irodalomban a legnagyobb képviselője s a világirodalom nagy romantikusai között is a legkiemelkedőbbek s legegényibbek közé tartozik.

A magyar irodalomban páratlanul áll csodás termékenységével, s e tekintetben a külföldi írók közül is kevesen foghatók hozzá.

A regény műfaját, melynek már előtte is voltak jeles művelői, uralkodó műfajjá s páratlanul népszerűvé tette.

Aesthetikai értékei igen nagyok.

Színes, gazdag és változatos költői világával, csapongó képzeletével a magyar szépprózai irodalomban egyedül áll s a verses költészetben egyedül csak Vörösmarty fogható hozzá.

E ritka adományával igen szerencsésen egészíti ki a magyar szellem költői tulajdonságait, mely tudvalevőleg épen a fantázia tekintetében a legfogyatékosabb.

Gazdag költői világa egy egész népével felér: művei egy irodalommal.

E költői világban helyet foglal az eredeti magyar jellem számtalan és kimeríthetetlen változatosságú típusa, a maga gyökeres vonásaival, szeretetreméltóságával; a magyar köztársas és népélet számtalan jellemzetes képe, jelenete, a magyar föld változatos és megkapó szépsége. Művészete varázslatos erejével megszeretteti mindazt, ami magyar, legyen az ember, vagy természet.

Mint író, mély hangulattal színezi képeit; a gyöngéd szeretet, fellángoló lelkesedés megható mélabú, találó gúny határai között mozog, mely hangulatok oly bájos harmóniában rezegnek lelke végtelenül finom és érzékeny hangszerén.

Legkiválóbb képviselője tárgyban, előadásban, stílusban a magyar humornak, mely a magyar jellem és élet szerető megfigyelésén alapul; s amely oly változatos módon szövi át egész költészetét s alkotja egyik jellemző

alaphangulatát s egyszersmind írói egyénisége egyik legjellemzőbb vonását.

Mint elbeszélő művész, a magyar irodalomban korzakot nyit. Soha ily könnyed, természetes, gazdag szellemű, eleven és bájos elbeszélő a magyar «irodalomban nem volt.

Stílusa és nyelve is „igen nagy és állandó érték” a magyar költészet kincsesládájában. A leggazdagabb nyelvű szépprózai író, s az irodalmi nyelvet csodás érzékkel, a művész ösztönével a legtermészetesebb forrásokból gazdagította. A szépprózai stílnak ő a megteremtője.

Mindezen tulajdonságokkal a magyar irodalomban egyik legeredetibb szelleme: a maga szellemi gazdagságában és szeretetreméltóságában egy sajátos, önálló egyéniség, mely minden mástól különbözik. Egyénisége is a magyar irodalomnak egyik értéke.

Nem csekély Jókai költészetének erkölcsi jelentősége sem.

Mint író, ritka lelki emelkedettség jellemzi. Felül áll a faji, felekezeti és társadalmi szempontokon s költészetében harmonikus egységbe hozza őket. Sohasem szétválaszt, hanem összehoz; nem gyűlöletet, szeretetet hirdet.

Magyar tárgyú műveiben felöleli a magyar faj minden társadalmi rétegét. Származása, társadalmi helyzete, hajlama szerint a magyar középosztály írója; annak alakjai és élete érdekli első sorban. De gyermekkorától ismerte és szerette a népet, tanulmányozta a népköltészetet s belefoglalta költői világába és művészetébe. Mint nagy író és előkelő közéleti férfiú, bepillantást nyert a főrangúak életébe is s így tárgyat, hatást a magyar társadalmi élet minden köréből merített. Nála a társadalmi osztályok sohasem egymás ellen, hanem a legtermészetesebb harmóniában, egymás mellett, egymást kiegészítve vannak. Nem egy osztály költője kíván lenni, hanem az egész magyar fajé. Költészetével sohasem ellentéteket támasztani, hanem egybehozni törekedett.

Gazdag költői világában gyakran különféle feleke-

zetek, fajok, osztályok szerepelnek, mit a magyar élet sajátosságai hoznak magukkal. A költő, emelkedett lelkével mindegyikről csak nemest, szépet tud mondani és rajzolni. Első irodalmi műve is „egy elnyomott faj szenvedéseinek égre kiáltása.” (*Zsidó fiú.*) Fenkölt felfogása szerint: minden vallás, faj és társadalmi osztály jó, ha jó az ember.

Nála csak jó és rossz között van különbség. A jót mindig diadalra juttatja, míg a rosszat üldözi. A társadalom erkölcsi alapjait kívánja szolgálni művei alapeszméivel, ideálalakjaival, kikben testet ölt lelkesedése az erény, az emberszeretet, haladás és munka iránt. Ezt szolgálja költői igazságszolgáltatásával, melyben a nemes törekvéseket jutalmazza, nem annyira kincsekkel, rangokkal, hanem inkább boldogító öntudattal, erkölcsi tekintéllyel, tisztas munkás élet alkalmával, s szívbeli vonzalmon alapuló, gyermekáldással dicsekedő családi étellel; a gonoszt pedig bünteti nem annyira börtönnel, halállal, mini inkább törekvései csúfos kudarcaival, a halálnál rosszabb nevetségessé tétellel.

Az általános erkölcsi építő munka mellett kiváló szeretettel ápolja a magyar faji érzést, hazafiságot, a meleg ragaszkodást mindenhez, ami magyar; a magyar fajhoz, annak múltjához, jelenéhez, jövőjéhez, sajátosságaihoz. Egész költészete leglényegesebb tartalmában a magyar faji érzés, a hazafiság kultuszának lelkes szolgálatában áll s e tekintetben politikai jelentősége is van. Művei megjelenésük időpontjában, általános esztétikai-becsükön kívül rendszerint korszerű eszméjükkel, tárgyukkal is hatottak.

Kiváló szellemi vezetője, útmutatója korszakának.

Költészetével két nagy politikai korszak életét irányította; legnemesebb politikai és társadalmi eszményeit szolgálta: az osztrák önkényuralom s az 1867. évi kiegyezés utáni korszakokéit.

Midőn valódi értelemben vett irodalmi működését megkezdette, a magyar szabadságharc leveretése után a magyar közélet romokban hevert: a társas életre ezer

békó nehezült. Amit Széchenyi, a magyar nemzet prófétái lelkű ébresztője annyi év kitartó munkájával épített; amit Kossuth lángszavával annyi meddő várakozás után egy pillanat alatt létrehozott: a modern magyar alkotmányos élet, megsemmisült. A költőnek, ki a romokon építeni akart, a lesújtott magyar nemzetet életre, bizalomra kellett ébreszteni: ismételnie kellett Széchenyi titáni munkáját. Jókai nagy képekben idézte fel Széchenyi korszakát s a szabadságharc nagyszerű erőpróbáját, hogy annak nagy eszméiből, lelkesedéséből, erőfeszítéséből és önfeláldozásából merítsen az elcsüggedt nemzedék erőt és munkakedvet. A reformkorszakból és a szabadságharcból vett nagy regényei s képei, az *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, *Eppur si muove*; a *Csatáképek*, *Politikai divatok*, (később a *Kőszívű ember fiai*) a magyar nemzetet az önbizalom, faji erő és nagyravágyás emelő érzésével töltötték el. E regények abban a korban azt a feladatot töltötték be, de egyetemesebb mértékben, mint Vörösmartynak és követőinek eposzai pár évtizeddel előbb: a nemzeti nagyság és dicsőség ragyogó képeivel a magyarság életkedvét felkelteni.

Ha csapongó képzelete, vagy a cenzúra szigora korától messze veti, a távol Keletre, vagy a magyar őskorba: akkor is berejti a hazafiság és szabadság eszméjét s a távol világ képeiben is saját nemzedékének szól.

Amikor pedig a politikai nyomás súlya enyhült: az *Új földesúr-ban* (s később a *Szerelem bolondjái-ban*) az elnyomó osztrák hatalom politikai rövidlátását, kicsinyességet, erkölcstelenségét közvetlen módon is kipelengérezte s emelte az nemzet erkölcsi ellenálló erejét.

Az 1867-iki kiegyezés után, midőn a magyar nemzet szenvedéseinek napjai elmúltak, erői a politikai nyomás alól teljesen felszabadultak, a békés társadalmi munka korszakában is volt Jókainak mondanivalója nemzete számára. Az *Arany ember*, *Fekete gyémántok* hatalmas alkotásaiban a szolid munka lelkes magasztalója, s Berend Ivánban, Timár Mihályban a korabeli magyar ifjúság elé állít követendő példaképeket.

Sajnos, a magyar nemzedék nem követte útmutatását, de ez halhatatlan érdemét semmivel sem csökkenti.

Jókainál a költészet világitó fáklya, mely az erkölcsi és szellemi haladás, tökéletesség útját jelöli.

Építő szellem s ez a közelmúlt tapasztalatai után külön érdem, az erkölcsi, társadalmi és politikai intézmények ápolója s legnemesebb irányban tovább építője. Minden sora, minden tette a haladást, fejlődést szolgálja. Csak ott rombol, hol avultságot, fejlődésellenességet, bűnt lát, de a romok helyén mindjárt épít is. Tovább fejlesztette, gazdagította a magyar nemzeti szellemet, szebbé és nemesebbé tette a magyar életet. De munkásságával szolgálta az egyetemes emberi haladást is.

Külön szellemi érték verőfényes optimizmusa, mellyel az embert és életet tekinti. Rendületlenül hirdeti az ember nagyraihivatottságát s az élet szépségét.

Szellemi szabadelvűsége mellett minden ízében magyar, munkásságával mindenekfölött nemzetének kívánt szolgálni. Bár nyelvismeretei s bámulatos nyelvérzéke az idegen nyelvek apró finomságai iránt lehetővé tették volna, hogy a világnyelvek valamelyikén, nagyobb olvasóközönségnek írjon, meggyőződésből sohasem tette. Rajongója volt édes magyar anyanyelvének. Erre vonatkozólag mondja: „Hogy magyarul írok, azt nem azért teszem, mert nemzetem iránti kötelességem kényszerít... hanem azért, mert én olyan szép, kifejezésekben gazdag, mondataiban tökéletes, a gondolatokhoz odataláló nyelvet nem ismerek, mint a magyar... Magyar nyelven költeni, olyan, mint a hegedűművésznek Stradivarión játszani... Hálát adok Istennek, hogy ezt nekem adta anyanyelvül; hogy ezen a nyelven mondhatom meg neki, hogy én látom őt a tejutakban, látom az aszú falevél férgeinek életében; látom saját sorsom rejtélyes fordulataiban, látom nemzetem csodateljes történetében, látom az emberi lángész remekeiben ...”

Azonban a nap világa nem korlátozható csak bizonyos helyre. Fényével áthatol az emberek alkotta hátaikon s mindent bevilágít áldó, életet adó sugaraival.

Jókai szellemének fénye sem korlátozódik a magyar nyelvi határ szűk körére, áttöri a korlátokat s sugarait mindenfelé bocsátja. Nincs irodalom, melybe műveiből ne lenne átültetve s mennél műveltebb az az irodalom, annál több. Minden nép nyelvén hirdeti a magyar szellem kiválóságát, nemességét és kedvességét. E tekintetben még fényes jövő áll előtte.

A fordításban ugyan sok jellemző finomsága elvesz: megsemmisül egyik legkitűnőbb tulajdonsága: nyelvének eredeti és magyaros zamata, beszédének csengő zeneisége. Ámde az idegent is megkapja költészetének ragyogó világa, képzeletének tündéri röpte, változatos színei, sajátos zamatu meséi, jellemképei, melyekben egy fölötte érdekes, eredeti, minden mástól elütő világot: a magyar életet avatja az egyetemes világköltészetbe.

A fordításban is érvényesül páratlanul folyamatos és kedves, eleven és hangulatos elbeszélő művészete. S kitűnően érvényesül gazdag humora, mellyel a világ-irodalom legnagyobb szellemei mellett foglal helyet.

Mindent összevéve Jókai a világirodalom nagy alakjaival összehasonlítva is, kiváló, eredeti, gazdag és szeretetreméltó egyéniség.

A magyar géniusz egyik legkitűnőbb képviselője; a magyar faj szellemi őserejének egyik fényes bizonyítéka. Költészete nemcsak a magyar irodalom egyik legbecsesebb szellemi kincse, hanem az egyetemes emberi szellemnek is egyik állandó értéke.

Tartalom

I. Életrajza

Jókai élete általában. — Származása. — Szülei. — Tanuló életé Komáromban, Pozsonyban, Pápán, Kecskeméten. — Jókai Pesten, irodalmi felépése. — Barátsága Petőfivel. — Az *Életképek* szerkesztése. — Március tizenötödike. — Házassága. — Részvétele a szabadságharcban. — Bujdosása. — Élete 1867-ig. — Irodalmi munkássága. — Regényei. — Lapjai. — Közéleti pályája. — Élete 1894-ig. — Irodalmi művei. — Közéleti munkássága. — írói jubileuma. — Öregkora. — Második házassága. — Halála és temetése. Jókai mint ember.

II. Költői világa

Általános jellemzése. — Tér és időbeli méretei. — Költészetének forrásai. Saját benyomásai. — Utazásai. — Olvasmányai. — tanulmányai. — Képzeletének sajátosságai. — Költészetének kifejlődése. — Költői tárgyai. — Képzeletének eszményítő tulajdonságai. — A hős és b r a v ú r műveiben — Romantikájának jellemzése. — Az ellentét és meglepetés műveiben. Erkölcsi idealizmusa. — Realizmusa. — Magyaros színei. — Népies és népmesei vonásai. — Keleti színei. — Korfestő és történeti színei. — Műveinek valóságossága. — Romantika és naturalizmus.

III. Hősei

Hogyan alkotja meg hőseit? — Az író főbb tulajdonsága hőseiben. — Hőseinek három csoportja. — Az eszményi ifjú. — Az eszményi leány. — Az ártó gonosz. — A kacér nő. — A gyermek és állat Jókainál. — Reális alakjai. — Tipikus hősei. — Magyar alakjai. — Népies alakjai — Kisebb genre-csoportjai.

IV. Meséi

Hogyan fogamzik meg egy-egy regénye? — Eszméi és témái. — Korfestő, történeti és életfestő történetei. — Szerelmi történetei. — Meséinek mozgató elemei, — Személyes és személytelen motívumok. — Mesegazdagító elemei: párhuzamos epizód-történetei. — Ellentétek. — Meglepetések. — Szerkesztő művészete. — Mesealkotó tehetségének összefoglaló jellemzése.

V. Elbeszélő- és stílművészete

Elbeszélő művészetének általános jellemzése. — Tárgyaiba való beleélése. — Subjectiv festői elemei. — Hangulati változottsága. — Humora. — Elevensége — Utánzó képessége. — Beszélgető formája. — A jargon. — Festő és leíró művészete. — Stíljének tartalmi és formai elemei. — Mondatalkotásai. — Nyelvi gazdagsága — Nyelvének magyaros és népies elemei. — Latinos elemei, — Franciás és németes elemei.

VI. Irodalmi remekei

Írói sokoldalúsága. — Jellemző műformái. — Költeményei. — Színművei. — Regényei és novellái. — *Az Egy magyar nábob.* — *A Kőszívű ember fiai.* — *Az Új földesúr.* — *Az Aranyember.* — *A Tenget szemit hölgy.* — *A Sárga rózsza.* — Novellái: *A Kedves atyafiak.*

VII.

Magyar nemzeti és világirodalmi jelentősége

Jókai mint író. — Mint kora reprezentatív szelleme. — Nemzeti és romantikus iránya. — Termékenysége. — Aesthetikai értékei. — Erkölcsi jelentősége. — Lelki emelkedettsége, — Erkölcsi építő munkája. — Magyar szellemi építő munkája. — Optimizmusa, — Magyarsága. — Világirodalmi jelentősége.